Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 190 (12280) | 1983 чылдың август 17, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА МЕДЭЭ

Августун 15-те алдынган медээ ёзугаар: бирги одуругда — белеткээн сиген, нйигизинде — сенаж, үшкүзүнде — витаминниг далган хуу-биле

Сүт-Хөл	44	18	20
Барыын-Хемчик	42	100	64
Чөөн-Хемчик	37	7	19
Тес-Хем	34	4	71
Улуг-Хем	30	27	25
Кызыл	30	214	61
Каа-Хем	26	105	46
Эрзин	23	—	27
Бии-Хем	22	56	26
Танды	19	68	86
Бай-Тайга	19	25	13
Өвүр	18	—	—
Тожу	15	—	—
Мөнгүн-Тайга	5	—	—
Республика	28	61	48
1982 чылдың август 16-да	32	43	52

Бир баш малга онааштыр 1,85 центнер чемгерилге единицазы белеткеттинген азы бо талазы-биле планның 21 хуузу күүсеттинген— эрткен чылдың бо үедеги деңнелиниден 1 хуу хөй белеткеттинген.

КЕЗЭЭДЕ МУРНУКУ ОДУРУГДА

Партияның хоочуннары-биле СЭКП ТК-га ужуражыышкын

Партия совет улусту —баштайгы ажыдыкчы улусту тургузуушкунуң болгаш тайбыңның оруу-биле ленинчи оруктап бүүрелдиг баштап бар чоруур. Кызыгаар чок, кызымаккай күш-ажыл, массалыг маадырлыг болгаш өлүм чок, дайынчы эрес-дидим чорук ленинчи партияның миллионмиллион шынчы оолдарының допчу намдарының нинти эрткен оруу апарган.

Коммунистер кажан-даа мурнунга чоруп, кажан-даа боттарының үлегер-чижээ-биле, боттарының быжыг туруштуг, принципиалдыг, чаагай сеткили-биле, массаларны баштаарынга-даа, күш-ажылдың, өндүр улуг революсчу армаының бөдүүн дайынчызы-даа болурунга кезээде белени-биле кижилерни шаг-шаандан бээр сорук киирип келген. Ынчангаш олар бөгүн-даа заводтарның цехтеринде, колхозтарның болгаш совхозтарның шөлдеринде, конструкторлар бюроларында болгаш эртем лабораторияларында-даа эрешшудургу ажылдап, боттарының хамааты, партийжи хүлээлгезин күүседириниң бедик үлегер-чижээн көргүзүп турар. Ол ышкаш төлептиг дыштанылгаже үнгениер-даа аныяктар-биле ажылын соксатпайн, коммунистиг идеяларың чалбыыштыг нептередикчилери боп турарлар.

Августу 15-те СЭКП Төп Комитединге эштер **Ю. В. Андропов, М. С. Горбачёв, Г. В. Романов, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, Н. И. Рыжков** оларның партияның хоочуннары-биле ужуражыышкыны болган.

Ужуражыышкынны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **М. С. Горбачёв** ажыткан.

Эргим эштер!

Бо залда чыглып келген партияның хоочуннарынга, күш-ажылдың хоочуннарынга СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң даасканын ёзугаар байыр чедиреринн мөңгө чөпшээреп көрүңер.

Бөгүнгү бистиң СЭКП ТК-га ужуражыышкынывысты болгаш совет ниитилелдиң аңгы-аңгы салгалдарының, аңгы-аңгы социал бөлүктериниң төлөөлекчилери-биле өске-даа ужуражыышкыннарны СЭКП ТК-ның Политбюрозу ленинчи чаңчылдарының үргүлчүлели кылдыр көрүп турар.

Эштер! Силер болза революцияны өскүдүп үндүрер, чурттуу хоозураашкындан көдүрер, социализмниң үндезинин салыр—эң-не берге болбушаан, оон-биле кады эң-не хүндүлүг төөгүлүг хүлээлгени күүседириниң үлүүгүне таварышкан совет кижилериң салгалының төлөөлекчилери боп турардыр силер. Силериң дыка хөй үүдер дайынның чалбыышдуңга-даа таварышкан.

Ол кадыг-дошкун үелер турган. Бистер өлүмүг тулчуушкунче чоруп турган бис. Үйгу-чыдын чок болгаш аштап-суксаар-даа ужурга таваржып турдувус. Улустуң чугаалап турганы ышкаш, элеп-түрегиже чедир ажылдап-даа турган бис. Ынчалза-даа улуг эчис сорулга күштү берип турган. Советтер чурту бут кырынга быжыгып туруп кээп, ок-боозун холга туткаш, эрес-дидим-биле бодун камгалап-даа турган. Ынчангаш мында чыыгган кижи бүрүзү, боттарыңарның миллион-миллион эш-өөрүңер ышкаш, эткен оруңарже — кызыгаар чок, кызымаккай күш-ажылдың болгаш маадырлыг чоруктарның оруунче чоргаарал-биле хая көрүп болур.

Бистер силерни партия Төп Комитединче хүндүткелдиг болгаш өөрүп четтиришкининиң сөстерин база катап чугаалаар дээш, чүгле ол дээш чалаанывыс бо эвес болбайн аан. Партияның хоочуннары, күш-ажылдың хоочуннары дээрге-ле бүгү совет улустуң канчаар-даа аажок улуг дуржулгазының үлегер-чижээн мөөңнеп алган кижилер-дир. Ынды дуржулга болгаш силерниң ынды билиңер бистиң ниити хөрээвиске, амгы үеде партияның болгаш улустуң мурнунда, совет кижилериң бүгү салгалдарының мурнунда турар сорулгаларны шиитпирлээриниге улам-на идепкейлии-биле бараан болган турарын үргүлчүлээри күзенчиг-дир.

Ленинчи партияның хүндүлүг хоочуннары, силер-биле бөгүн ужурашкаш, силериң дуржулғаңарны болгаш билиңерни канчаар ажыглаза эвкил база хөй ажыкты бээрил дээрзиниң дугайында чугаалажыксап турар бис. Ынды чугаа үезинде айтыыглар-даа турып кээр, шүгүмчүлелди болдуруп, четпестерни анализтээр-даа апаары билдингир. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажыы-биле, партийжи ёзу-биле, ленинчи ёзу-биле чугаалажып корээлицер.

Бистиң беседавыска бичин киирилде кылдыр ону чугаалаксаан ийик мен.

Ам кым эгелээрил, эштер? Кымга сөс бээр бис?

1915 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Советтериң I Бүгүүвилел съездизинин киржикчизи, Октябрь революциязының Ленинградта күрүне музейинде партия хоочуннарының дузалаар чөвүлелиниң даргазы **В. П. Виноградов** сөс алган. Ол эш Ю. В. Андроповче көрүүмүшаан, мынча деп чугаалаан:

Хамыктың мурнунда партияның хоочуннарынга үргүлчү сагыш салып турары дээш СЭКП ТК-ның Политбюрозунга сагыш-сеткилдиң ханызындан, чалбыыштыы-биле өөрүп четтиришкинни илередирин чөпшээреп көрүңер. Төп Комитеттиң, оон Политбюрозунуң ажыл-херектериниде партийжи удуртулганың ленинчи стилиниң канчаар боттанып турарын бистер бөгүн сеткил ханыышкын-биле эскерип турар бис. СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин болгаш Юрий Владимирович, Силериң, чугаалары-ларда айтыышкыннарны ёзугаар партияның ал чорудун турар херек кырында хемчегленириден ол онза күштүү-биле көстүп турар-дыр.

Бистер, партияның хоочуннары, социалистиг сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаар талазы-биле партияның болгаш чазактың шиитпирлерин изин-биле деткип база үүлдүргүнүп турар бис. Бистиң бүгү-ле үнелиг үүлдеривис болгаш байлактарывыс-даа үүлге медерелдиг, чогаадыкчы болгаш сагылга-чурумнуг күш-ажыл-биле тургустунар болгаш чоннуң чаагай чоруу дарганаттынар деп үвени бистер, бодувустуң күш-ажылчы болгаш революстуг школавысты ажылчын коллективтерге эрттирген кижилер, эки билир бис. Бистериң дыка хөөвүс ол дугайын улуг Ленниниң бодундан дыңнаан бис.

Бистиң аныяктарывыстың аңгы талазы-биле угаан-медерелин бедидер, оларны бистиң партияның болгаш улустуң революсчу, күш-ажылчы болгаш дайынчы чаңчылдарынга кижизидер дээш СЭКП-ниң хоочуннары хөй үүлдерни кылып турарын бөгүн чугаалаарын күзеп тур мен. Мында Михаил Васильевич Росляков олуржуп турар-дыр. Ол Ленинградта партияның Москва райкомунуң чанында хоочуннар чөвүлелиниң даргазы боап ажылдап турар.

Хоочуннар ылаңгыя профессионал-техниктиг училищелер сургуулдарын ажылчын профессияларга ынак болгаш ону хүндүлээринге кижизидериниче, ажылчын аңгының төлептиг салгалын белеткээринче улуг кичээнгей салып турар. Бо хүннерде Ленинградтың сес үүс ажыг ажылчыннары, күш-ажылдың хоочуннары, бүдүрүлге мурнакчылары профессионал-техниктиг училищелерге ажыллаары-биле шилчээнер. Балтий заводунда ажыллап турар Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Василий Александр-

(Уланчызы 2-ги арында).

Партияның хоочуннары-биле СЭКП ТК-га болган ужуражыышкынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

Эргим эштер!

Бистиң чугаавыс Политбюроонуң бодап турганы ышкаш, шак-ла ындыг ханы утказыг, ажыктыг болду. Маңаа болган чугааларның үш онзагай шынарын көргүзүүксей-дир мен.

Бирээде, идепкейлиг, партийжи ханы бүзүрел-дир. Коммунистиг идеалдарның кезээде үнелиниге, партияның бар чоруур оруунуң шынызынга бүзүрел-дир. Ынчангаш ол бүзүрел чүл дээрге, бистиң бүзүрел турарывыс, совет улустуң чедип алыр дээш үүткүл салып турары бүгү-ле эки үүлдер дээш демисежир, үргүлчү демисежир херек дээнин ол-дур. Чаа хевирниң делегейде баштайгы пролетаржы партиязын турган РСДРП-ниң Ийиги съездизинин сезен чылын мырынай үоокта чаа демдегледивис. Ленинчи большевиктерниң партиязы күчүлүг, тиилеттирбес күш болу берген, кижи төрелгетеннин төөгүзүнде чаа үе-чаданы ажыдар, чаа коммунистиг цивилизацияның тудуун эгелээр бүгү делегейге төөгүлүг өндүр улуг хүлээлге оон үлүг-хуузунга онаашкан. Ол хүлээлгени СЭКП харын алдарлыы-биле күүседип турар!

Ийиде, боттуг ёзу-биле көөр чорук, бистиң чедиишкиннеривисти-даа, моон соңгаар шиитпирлээр апаар айтыыглариндаа үнелээрде хынамчалыг чорук сеткилди өөртүп турардыр. Фактылар кандыг болдур, оларны ынчалдыр көөр, ниитилел амыдыралының болуушкуннарының нарының, удурланышкаан билир, үүдаа үвенги хөөреди көргүспес, ынчалза-даа кылдынган үүлдерни көрбээчиневес — эртемге үндезиленген политиканың чайлаш чок үүлдери шак-ла ындыг.

Бөгө адак соонда, маңаа тодаргай, чогаадыкчы ёзу-биле илергейлеттинген бодалдарны демдеглевейн барын шыдавас мен. Тургустунган дуржулга, туруумчаан билишкиннер, ажыы-чаңчылдар чаа, чаңчыкпаан үүлдерни шиитээдин алырынга моондактай бергилээри ховар эвес болгай. Ынчалзажок коммунистер, ёзулуг коммунистер, бир янзы көрүп турар. Оларга амыдыралчы дуржулга — кырынга үне бергеш, делгемнерни эки көрүп болур сүүр бедик ышкаш кылдыр сагындырар. Ындыг дуржулга шаптыладырбас, харын чаа үүлдүг угаан билириңге идиглиг болур, амыдыралдың, сайзырангай социализмни болбаазырааңгайжыдарының практиказының бистиң мурнувуска салып турар сорулгаларын шиитпирлээринин ергазы ол чаа үүл чокта болдунмас.

Мынчангаш партия хоочуннарының, күш-ажыл хоочуннарының корпузу эки шинчиде, ажылчы шинчиде турарын айтып болур. Ол конгуг өөрүчүүр-дүр. Оон өскээр турбаскаа ужурлуг. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Партия биле чон хоочуннары кезээде аажок хүндүлээр. Баштай ол сөстү «хоочун солдат» кылдыр чугаалап турганын билир болгай силер. Ынчаарга ам «хоочун» деп сөстө чаа, буянныг чаагай утка немешкеи. Үүгле кацналган дайынчыны эвес, харын кадржаан ажылчынны, көдээ ажыл-ишчини, алдарлыг эртемдении, артисти, башкыны, эмчини база — оларның шуптузун өөрүп четтиришкин болгаш хүлээп көрүүшкүн-биле хоочуннар деп адаар. Ол эгээртинмес энергиялыг, чаагай аажы-чанныг, эки шынарларлыг кижилер-дир, Төрээн чуртка, партичага шынчы бараан болуушкунуң кижилери-дир.

Хоочуннар — чаа амыдырал тургузуушкунуңуң бүгү кижи төрелгетениң байлаа болу берген ховар дээн дуржулгазының нептередикчилери-дир. Ол дуржулганың төөгүлүг делгем байлаа каш-даа салгалдарның ажыл-херектерин хаара тудуп турар. Партияның революция мурнуудан бээр стажтыг кежигүннерни, ленинчи гвардияның сыныы дивес демиселчилерни чоокка чедир-ле хоочуннар деп йөрээп турдувус. Оон соонда ам биске баштайгы совет беш чылдар үелериниң социалистиг чарыжының шалыпчылары, эгелекчилери хоочуннар апарганы бо-дур.

Силериң аранарда — социалистиг Төрээн чуртту камгалап турганы дээш, Ада-чурттун Улуг дайынының чылдарында дайзынны чылча шапканы болгаш эрес-маадыр ажылдааны дээш бистиң ханы өөрүп четтиргениниз кижилер база бар.

А үе-шаг шапкын бурунгаарлап орар, ынчангаш бөгүн безин силериин-биле бистер үе-чергежилериниз, кур чергерин аңдарып, делегейде эң улуг дээн электростанцияларны тудуп, космосту штурмлап турганнар база хоочуннарның шылгарангай бөлүүгүне кирер санаттының турар... Үелериин харылзаазы ынчалдыр тутчуп келир. Салгал бүрүүгүне ниити улуг ажылдың чогуур кезээ онаажыр. Харын үүгле коммунистиг тургузуушкунуңуң дуржулгазының боду чаңгыс аай болгаш хуваатты-мас. Ынчангаш харын оон үнелиг чаңгыс-даа бичин дээн кезээн безин чидирер эргевис чок.

Силериң Төп Комитетче чаларда, ТК-ның Политбюрозу хоочуннарның дуржулгазын коммунизм хөрээнге улуг ажыктыг кылдыр улам угаатыр, канчаар ажыглаза чогуурун силериин-биле кады сүмележип, бодап көөр деп бодаан бис, эштер. Ынчаарга маңаа өөртүү-биле онзалап демдегеп турганы ышкаш, бистиң үевистиң тодаргай сорулгаларын, дыка хөй үүлдер талазы-биле чаа болгаш чаа ёзунун нарын сорулгаларын шиитпирлээринге улуг салгалдарның дуржулгазын канчаар ажыглаарының дугайында чугаа болду.

Ол сорулгаларның дугайын эштер чугаалады. Ол-ла темага хамаарыштыр каш сөс чугаалаарын меңээ чөпшээреп көрүңер.

Экономиктиг тургузуушкунуң болгаш идеологтуг ажылдың негелде-хереглелдериниг таарыштыр партияның XXVI съездизинин шиитпирлерин улам тодаргайыктан СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) Пленумнарының материалдары-биле силер шуптунар таныы болгай силер.

Бир эвес экономика дугайын чугаалаар дээр болза, херектиг ужуру үүл дээрге, чурттуң экономиктиг хөгжүлдезинин чаа үе-чадаже — өзүп орар аргалар болгаш өзүп орар ниитилел хереглелдери бүгү ажыл-агыжы ажылдың деңнелин улуу-биле бедидерини, экономиканың ажыктыын боттуу-биле көдүреринин, бистиң бүгү аажок улуг ажылагыйвысты үзүктел чок ажылдаар, эки эдиктирген механизм болдурарының эргежок чугулазын негеп келген ындыг үе-чадаже киргениниз болур. Партияның съездилериниге, Төп Комитеттиң Пленумнарынга база ол дугайын чугаалап келген.

Ынчалзажок ол чылдарның дургузунда кылдынган ажылды болур-чогууру-биле үнелеп көрбүшаан, сөөлгү съездилериниң салган сорулгалары ыракта-ла чедир күүсеттинмейн турарын миниип көөр ужурлуг бис. Интенсивтиг хөгжүлдениң угланыышкыннарынче экономиканы шилчидериниң темпилери бистиң сеткилиивисти хандырып шыдавайн турар. Ында чылдагааннар үүл-бүрү. Чаа сорулгаларны шиитпирлээринин орук тарын болур-чогууру-биле шиитпирлиг дилевейн турганывыс, чамдыкта кезик-чамдык хемчеглер ап турганывыс, мөөңнеп келген инерцияны четчири-биле дүргеп ажыл эртип шыдавайн келгениниз аңаа салдарлыг болган боор.

Чедир кылдынмайн барган үүлдерни ам кылып алыр херек. Планнаашкынга, эргелеп башкарылгага, ажыл-агый механизминге чаартылгаларны ол үүлдер хамыктың мурнунда негеп турар. Чаа беш чылга бүгү тала-биле белеткелдиг ужуражыр дээш ындыг чаартылгаларны кылыр ужурлуг бис.

Бистиң ышкаш, ындыг улуг хемчээлдиг, ындыг нарын экономикага дыка ооаарымчалыг болур херек, эштер. Чеди катап хемчээгеш, чаңгыс катап кезивит деп үлегер чугаа бо талазы-биле дыка шын болур ийик. Ынчангаш улуг шиитпирлерни белеткээрде айтырыг бүрүзүн ханызы-биле өөреп, саналдаттынган чаа үүлдер кандыг болуп, планның болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумнарында, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүгүне, ниитилел бүдүрүлгезинин ниитизи-биле ажыктыынга кандыг салдарны чедирип турарын дүүреевейн, далаш чокка өөреп көөр дээш улуг хемчээлдиг шенелделерни кылып турар бис.

Ам — идеологтуг ажыл дугайында. Пленумну эрттирдивис. Шиитпирни хүлээп алдывыс. Кол үүл — шиитпирни күүседири арткан. А херек кырында ону канчаар кылырыл, ынчаш? Ол дээрге амдаа бары хомуданчыг сөстүн болгаш ажыл-херектин аразында карышкак чорукту ажып эртери-дир. Ол дээрге кижилер-биле шыңгыы, ажыы-биле, чидиг айтыыглары оюн эртпейн, чугаалажып биириңге өөрөөнин алыры-дыр. Ол дээрге кижи бүрүзүн ниитилел амыдыралының медерелдиг, ылап-ла медерелдиг киржикчизи болдурар дээш ажылчы чоннарның политиктиг культуразын үргүлчү бедидери-дир, эштер.

Чүгле сөстер-биле, харындаа эң-не дээре, эң-не эки сөстер-биле безин ону чедип алыры болдунмас дээрзи черле билдингир. Экономиктиг ажылдың идеологтуг ханызрылгазының дугайында чөптүү-биле чугаалап турар бис. Ынчаарга идеологтуг ажылдың экономиктиг азы харындаа — социал хандырылгазы оортан биче эвес ужур-дузалыг болуп турар. Корум-чурум чок кандыг-даа чорук, ажыл-агыжы эвес чорук, хоойлу-дүрүмнеринг үрээшкиннери, чазый-чилби, хээлеленикчи чоруктар муп-муп агитаторларның болгаш пропагандистериң ажылын түүнел чок болдуруп турар болгай.

Ынчангаш идеологтуг ажылды эжиждер дугайында чугаалавышаан, комплекстиг, хөй планныг делгем сорулганы бодувустуң мурнунга салып турар бис, ол сорулганы бүгү-ле угланыышкыннарга идепкейлиг ажыл-биле шиитпирлээр апаар. Ол дээрге чүгле идеологияга хамаарыжыр эвес болгай. Угаан-бодал, материалдыг болгаш организастыг факторларны барымдаалап көрген кылдыр комплекстиг шиитпирлээрин сорулга бүрүзү негеп турар.

Сагылга-чурумнуң айтыыгларын чижек кылдыр ап көрээли. Медерелдиг сагылга-чурум социалистиг ниитилелдиң бүдүжүнге дүүшкен болгай, ынчаарга эки, ак сеткилдиг ажыл медерелдиг сагылга-чурумнуң түүнели болуп турар. А сагылга-чурумну быжыглаарынче кыйгырыгны кижи бүрүзүнүң ажылдаар черинге «эгезинден» «төөнчүзүнге» чедир олурарынга үргүлчүнүң административтиг контролю кылдыр чамдык черлерде билип турар. Ону хайгаараары, ажыл шагы үзерлерни хемчег алыры чугула болбайн канчаар. Ынчалза-даа өске үүл дугайында база бодаар херек. А кижи бүрүзү ажылдаар черинге «эгезинден» «төөнчүзүнге» чедир чүнү кылырыл, ол кандыг даалгаларлыгыл, бодунга хүлээнген даалганы ол канчаар күүседип турарыл, бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чугула байдаллар аңаа тургустунган бе — ындыг айтыыглар дугайында чамдык черлерде сагыш салбайн турар, а ол дээрге — шиитпирлиг айтыыглар-дыр.

Ынчаарга социалистиг сагылга-чурумнуң алыс утказы — ол дээрге бодунуң ажылдаар черинге кижи бүрүзүнүң долу үре-түүнелдерлиг ажылдаары-дыр. Ындыг байдалды чедип алыры озалдаан кижилерни эскерип каарындан нарын болбайн канчаар. Ындыг байдалды чедип алыры кол болгаш үндезин үүл болуп турар. Эки тургустунган идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдан хөй үүлдер бо талазы-биле хамааржыр апаар. Ынчаарга ол ажыл күш-ажылдың амгы үеде организастаашкынына, кижилерни бодамчалыг таарыштыр тургусканына, материал-техниктиг тодаргай хандырылгага, моральдыг болгаш материалдыг идиг беришкининин хөй янзы хевирлерин болгаш аргаларын сайзырангайжыдарына даянган турар ужурлуг. Мээң амдыы чаа чугаалааным угаан-бодал, материалдыг болгаш организастыг факторлар күш-ажылдың бедик культуразын — бүдүрүлгеге корум-чурумнуң болгаш сагылга-чурумнуң эң-не идегелдиг магадылалын хандырар.

Бо сорулгаларның болгаш айтыыгларының кайызын-даа шиитпирлээрде силериин дуржулгаар болгаш билиннер партияга, чонга херектиг болганда, ол сорулгалар болгаш айтыыглар дугайында маңаа чугаалап турарым ол-дур, эргим эштер. Социал чогаадылга, келир үеже шимчээшкин дээрге, эткен үеде мөөңнеттинген үнелиг бүгү үүлдерни камгалап арттырары, байлакшыдары болгай. Ынчангаш бисте ажылдарын фронтузу кайгамчык улуг-дур, эштер.

Ынчаарга хоочуннарның дуржулгазы болгаш билиглерни онза чугула херектиг ажылдың база бир участогу бар. Аныяктар-биле ажыл дугайында чугаа болуп турарын эскерип каапкан боор силер деп бодай-дыр мен.

Салгакчылар аразында, чамдыкта чугаалап турары ышкаш, адаларның болгаш уругдарының аразында, чөрүлээ бистиң ниитилевисте чок. Ынчалзажок бо талазы-биле бүгү-ле үүлдер бисте аңаа дээнин ол эвес-тир. Аныяктар мурнукуларындан багай бе эки бе деп маргылдааның кандыг-бир хевирге кезээде туруп келгени таварылга эвесле болгай. Хүндүткел назылыг кижилер чамдыкта мынча деп хыйлаңгылаар-даа: амгы аныяктар элдеп болган улус бо, бистер ындыг чораан бис бе, ынчаш! Өске талазында, чамдык аныяк кижилер бодунга таарышпаан бүгү-ле үүлдерни адаларның «буруузу» кылдыр санап турар.

Ажыы-биле чугаалаарга, ол маргылдаалар эвээш түүнелдерлиг болур деп бодаар мен. Аныяк салгакчылар бистиң салгалывыстан бичин-даа багай эвес, ынчаарга аныяк салгакчылар бистиң сөөлүвүсте өзүп келген, чаа салгакчылардыр. А чаа салгакчыларның чаңгыс хепке куткан ышкаш кылдыр өстүрери болдунмас болгай. Чаа салгакчыларның кайызы-даа мурнукуларының дуржулгазынга чайлаш чок даянмышаан, медерелдиг ажыл-чорудулага чаа аргаларны болгаш чепсектерни киирип, бодунуң үеазинин байдалдарынга чаңчыгып албышаан, амыдыралды боттарыны-биле үнелеп, көрүп, шиигээдип ап турар.

А ниитизи-биле чугаалаарга, эштер, чамдык кижилерге таарзынмас хевирлиг болурдаа болза — чаа салгакчылар бүрүзү мурнукузуидай куштуг, хөйну билир, бурунгаар көөр дээрзин хүлээп көөр херек, эштер. В. И. Ленниниң дараазында чугаазын силерге сагындырып көрейн: «Бистиң адаларывыстан артыкка демисежип турар бис. Бистиң уругларывыс оон-даа артык демисежир болгаш тиилээрлер». Кажан аныяктарны өөредип, кижизидип турган үеевисте бо ленинчи сөстериниң дугайында сактыр ужурлуг бис.

Өске үүл дугайында база уттуп болбас херек. Аныяктар өске-даа назы-харның кижилери ышкаш, аңгы-аңгы-даа болгулаар. Амгы үеним аныяк кижилериниң хөй нуруузу — коммунистиг тургузуушкунуң идепкейлиг киржикчилери, адаларының ажыл-херектериниң төлептиг салгакчылары болгаш үргүлчүлекчилери-дир. Ынчалзажок аныяктарның кандыг-бир кезиниде бар азырадыкчы чоруктун, күш-ажылга болгаш хөй-ниитиге идепкей чок болгаш сагылга-чурум чок чоруктарның фактылары ындыг ниити байдалга илерен турар-дыр. Аныяктарны аразынче сиңиргип кирген хуузунда кызыы эрге-ажыын хараар чоруктун хоралыг болгаш айыылдыг мөөгүзү сеткил дүвүрээшкинин болдурбайн барын болбас.

Ындыг чоруктар-биле, ындыг хөөнер-биле шиитпирлиг демисежир херек. Материалды кежик (а үе эткен тудум ол оон-даа хөй болур ужурлуг) кижиниң ат-алдарын бедитпес, а харын-даа оон бедик негелдерлин хандырып турар дээрзин бистиң салгакчыларывыска чанчыктырар ужурлуг бис. Кижиниң угаан-бодал талазыбиле байлакшылы кызыгар чок. Ону саадакче суксап-даа, байын көөргедип, ханага аспаседаа болзувусса, ону мөөнеп алыр дээш туржур апаар бис. Кижиниң, совет кижиниң кара чаңгыс төлептиг талазы ол.

Аныяк кижилериң шериг-патриотчу кижизидилгези улуг ужур-дузалыг деп маңаа эштериң чугаалап турганы шын.

Биргээр чугаалаарга, аныяктар-биле ажылдаар херек, оон онзагай талаларын, чурттап турары чаа байдалдарын өөреп көрүп турган, доктаамал ажылдаар херек. Партияның хоочуну бүрүзү, күш-ажылдың хоочуну бүрүзү аныяктарның дагдыныкчызы болур ужурлуг деп айтыыгдан тургузуп көрээлицерем. Ол ажылчорудулганы кандыг хевирлиг боттандырарыл, ажыл-херекти канчаар эки тургузарыл, маңаа харыны партия болгаш комсомол организациялары хоочунар-биле кады боданыр ужурлуг.

Аныяктарга хамаарышкан база бир бодал бар. Эштер, аныяктар дээрге бистиң салгакчыларывыс болгай. Бо ниити сөстер-дир. А херек кырында ол база ниити эвес болдур ийин. Аныяктарга таарымчалыг байдал тургустунган. Ол ындыг болур ужурлуг-даа. Октябрьның тугунга, Ленниниң идеяларынга шынчы, боттарының хөрээн тергин эки билир кижилер бисти халаары-биле чоруп орар деп бүзүрээри чугула.

Партияның болгаш чоннуң мурнунга бистиң хоочуннарывыстың улуг салыышкыны чүл дээрге, биске төлептиг салгалды белеткеп берип турары болур. Эгелээн хереги уламчылан шыдаар, харын-даа улуг-улуг чедиишкиннер-биле күүседир кижилер оларның орнун солуур. Ынчангаш хоочун кижи аңаа чоргаарланыр ужурлуг. Ол дээрге бистиң алдарлыг ленинчи партиявыстың өндүр улуг ажыл-хереөн салгалга дамчыдып бээрин хандырып турар ёзулуг партийжи туруш-тур.

Түүнелден үндүрээл. Бүгү-ле адырларга хоочуннарның ролюн бедидер, экономиктиг болгаш ниитилел амыдыралында оларның киржилгезиниң бар хевирлерин элээн чугула уткашынар-биле долдурар деп маңаа үнген саналды ТК-ның Политбюрозу деткип турар. Ылаңгыя кижини кижизидер, сайзырангайжыдар, ооң ажылчаңын хевирлеп турар черге хоочуннар чугула ажылды кылып болур. Ол дээрге профессионал мергежилдиг школазы, политинформацияның системазы, шериг назы четпээннер-биле болгаш элээдилер-биле, а ол ышкаш чоннуң чурттап турар черинин ажыы-биле ажыл, улусчу университеттер, бөлүмнер болгаш эртем-техниктиг чогаадылганың бөлүктери, улусчу контроль болгаш өскедаа үүлдер-дир.

Хоочуннарның учётта турары партия организацияларына оларның идепкейлиг чоруун бедидер дээш сагыш салыр дээни-биле бүрүн каттыжар мен. Мындыг саныы адап көрейн: «СЭКП-ге киргеннен бээр 50 чыл» деп хорек демдээ алган - коммунистерниң саны бисте барык 220 мүн. Ол дээрге улуг күш-түр. Үүгле дадывыр төлээри-биле болгаш партия хуралдарынга киржирби-биле оларның партия-организациязы-биле харылзаазы кызыгаарлаттынып турар таварылгалар бар болгай, ону болдурбас херек. 1983 чыллың тоончүзүнде, 1984 чылдың эгезинде болгулаар партияның отчёт-соңгулдалыг хуралдарында база конференцияларында коммунистерниң хоочун салгалы идепкейлиг киржир болза дыка-ла эки ийик.

Эштер! Маңаа чугаалаттынган бүгү үүлдер Советтергеаа, профэвилелдер болгаш өске-даа хөй-ниитии организацияларынга долузу-биле хамааржыр. Улус ажыл-агыйының хөй-хөй адырларында, Армияда, чер-черде партия организацияларының чанында хоочуннар чөвүлелдериниң ажылын диргизер, чаа уткашынар-биле долдурар болза дыка ажыктыг ийик.

Хүндүлүг дыштанылгаже үнээе-даа, кылып шыдаары күш-ажылын уламчылаарын күүсээн хөй-хөй хоочуннарның үүткүлүн илереткен өөрүнчүг фактыны демдеглевейн барын шыдавас бис. Ол чаагай үүткүлге эң-не чаагай байдалдарны тургузуп бээр ужурлуг бис. Маңаа эвилеп-ээлдек, кичээнгейлиг чорук, хоочуннарның кадыкшылына, оларның хуудаа хереглелдерине хумагалыг чорук улуг рользу ойнаар, кижи бүрүзүниге кылып шыдаары, сагыжына кирери ажылды тып бээр херек. Черле ынчаш, кандыг-даа таварылгада, оларның күш-ажылчы салыышкынының азы хөй-ниити ажылчорудулгазының дугайында чугаа чоруп турда, хоочуннарга ындыг хамаарылгалыг болур херек.

Өске-даа чугула айтыыгларга доктаап көрейн. Кижиниң хар-назының дээрге хар-назы-ла болгай, хоочун кижиниң дыштанылгаже үнери ооң амыдыралына чаңчыга бергени үүлдерни өскертири-биле холбажыр. Ынак ажылындан чарлыры аңаа белен эвес. Назы-хар улгадырга, кижи аарычал-даа апаар. Ол чамдыкта ооң сагыш-сеткилиниң хөлөөшкини-биле-даа холбажы бээр. Эң-не сайзырангай ниитилел-даа ындыг үүлдерни ону бүрүү-биле чарын шыдаавас. Ынчалза-даа ооң сагыш-сеткилиниң хөлөөшкини, матернал талазы-биле бергедээшкиннери, бир эвес ол турун кээр болза, чиигедип шыдаардаа бис, чиигедир ужурлугдаа бис.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының болгаш хамааты дайынның киржикчиларының персоналдыг пенсиязының дугайында шиитпир чоокта чаа хүлээп алдыңаг. Мында оон-даа ниити айтыыглар бар. Аңаа дегбес бис. Ону бистиң күүсээнивис ышкаш, дүрген шиитпирлээр дээрге сан-хөө-биле холбашканыдан шиитпирлээри берге.

Ынчалза-даа эштер, шуптула чүве сан-хөө-биле холбашпас болгай. Улуг сагыш салыышкын, кижиниң кичээнгейиниң улуу, сагыш човаашкын, хүндүткел аңаа херек. Ынчангаш партия азы профэвилел организация бүрүү, күүрүне албан чери бүрүү, күш-ажылчы коллектив бүрүү болгаш кижи бүрүү ону доктаамал сактып чоруур херек.

Түүнелинде, эргим эштер, ындыг үүлдү чугаалаксаан тур мен. Бистиң ужуражылгавыс эвээш санныг кижилер аразында болуп турар-дыр. Ынчалза-даа ону миллионмиллион хоочуннар-биле ажык чугаа деп билип тур мен. Маңаа чугаалашкан бүгү-ле үүлдеривисти амыдыралдың оруун эрткен бүгү кижилер-даа, силер-даа деткиир боор деп идегээр-дир мен.

Беседага идепкейлиг киришкениңер дээш силерге улуу-биле өөрүп четтирдим, эштер. Силериң маңаа илереткен бодалдарыңарны, силериң бүгү саналдарыңарны хамыыны-биле өөреп көөр ужурлуг бис.

Силерге, силериң чоок кижилериңерге кадыкшылды, чедиишкиннерни, эң-не эки күзээрни чөпшээреп көрүңер.

(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Национально-краеведческий отдел

КЕЗЭЭДЕ МУРНУКУ ОДУРУГДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ович Смирнов болгаш изоржуслесарь Афанасий Прокофьевич Михалёв, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, «Баррикада» каттыжыышкынның арматурщиги Борис Александрович Журавлёв болгаш өске-даа хөй-хөй кижилер боттарының мергежилин, байлак амыдыралчы дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип турар.

Бистер аныяктар-биле бола ужуражып, аныяк оолдар, кыстарга идея талазы-биле бижыг туруштуг боон, совет патриотизмниң дээш оралдажып турар бис. Боттарывыс ол үеде хар-назынывыстың дугайын безин уттуптар бис!

Аныяктар-биле ужуражышкынывыстың үезинде бистер оон-биле чергелештир чамдык аныяк оолдар, кыстарның амыдыралдан үүгле алыр-чиир дээр, азырадыкчы хөөнүүн база бо-ла эскерип турар бис. Ындыг чорук хамыктың мурнунда олариың күш-ажылчы кижизидилгезинде четпестер-биле тайылбырлаттынар. Ынчангаш Төп Комитеттің июнь Пленумунга бистің школавысты чаартыр дугайында айтырыгның тургустунганы дыкала чогуур үезинде деп бодаар мен.

Чаартылганың тодаргай оруктарын болгаш хевирлерин бистің эртемденнеривис болгаш специалистеривис саналдаар апаар болбайн аан, ынчалза-даа оон кол утказы школа өөредилгеин бүдүрүкчү күш-ажыл-биле эки холбаштырар, аныяк оолдар болгаш кыстарга ниити билиг-биле чергелештир ажылчын профессияны бээринде боон турар. Ленинградта болгаш области ПТУ системазын таварыштыр ортумак билиглиг, бедик мергежилдиг ажылчыннарны белеткээр талазы-биле улуг дуржулга чедип алдынган. Бистер бодаарывыска, ол дуржулганы эки ажыглаар херек.

Өг-бүлеге кижизидилгеге-даа улам улуг негелдеин тургузуп, уругларының чуруму болгаш моральдыг мөзү-шынары дээш ада-нелерниң харысалгазын бедидер толээде, чедип алдынган практиканы болгаш күш-ажылчы коллективтер дугайында Хөөлуну калбаа-биле ажыглаар болза эки-дир. Биргиээлчегде коммунист аланнедерден шыңгыы негелде салыр ужурлуг.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинге белеткел-биле холбаштыр Силерниң, Юрий Владимирович, чугаалаан үүлдериңерни ханы сеткил ханыышкын-биле хүлээп алган бис. Ол үүлдер партия Программазынга амыы үениң реалисчи сайгарылгазын бээринге, келир үеге сорулгаларны ылаптыг тодарадырыга идейтеоретиктиг болгаш политиктиг эки үндезинин бодунда синирген.

1932 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **П. Д. Бородин** үүве чугаалаан. ТК-ның ноябрь (1982 ч.), июнь (1983 ч.) Пленумнары совет кижилеринің чүрээнің ханызындан изиг деткимчеин алган, бистің бүгү амыдыралывыска, бүгү ажыл-херектериниске чаагай ханы салдарын чедирип турар деп бүгүн онза сеткил ханыышкын-биле демдеглексеп тур мен деп, ол чугаалаан.

Күрүне болгаш ниитилел амыдыралының чугула шинтпирлер хүлээп алыр ужурлуг улут-улуг айтырыгларын күш-ажылчы коллективтерге баш үдүр чугаалажыры өзулуг ленинчи чаңчыл. 20 чыл директорлап ажылдап келгеним болгаш сырый харылзаамны амдаа үспээним ЗИЛ-дің хөй мың кижилиг коллективиниң дуржулгазындан ону эки билир мен. Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң талазы-биле доктаалды хүлээп алыр мурнунда Төп Комитет төлевилел-биле хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерге, оон иштинде ЗИЛ-ге база таныштырган болгаш олариың санал-оналын дыңнап көрген. Бо чорук кижилерге дыка таарышкан. Ол дээрге өзулуг совет демократия-дыр, партияның массалар-биле харылзаазы-дыр деп, олар чугаалап турар.

Экономика талазы-биле чугула кол-кол сорулгаларны, оон иштинде эң чугула болуп турары — күш-ажылдың бүдүрүкчүүнүң үндезини-биле бедидери болгаш эртем-техниктиг депшилгениң темпилерин дүргедедири ышкаш улуг сорулгаларны шинтпирлээринге амгы үеде чедип келген-дир бис. Анаа холбаштыр чамдык бодалдарымны чугаалаксап тур мен. Чаа техниканы ажыглалга киирериниң темпилери болгаш олариың ажыглалының дээштин бо хүннердээнге бодаарга биске усчок улуг болуп болурунуң бүгү аргалары бар.

Техниктиг депшилгениң үндезини болуп турар адырларның: амгы электроннуг саналга техниказының, технологтуг дериг-дерекселлерин башкарарының универсалдыг системаларының, автоматчыктан төлевилээшкининиң, станок тудуунун, робот техниказының, депшилгелиг чаа материалдарның чепсек-дерекселлериниң адырларын мурнады шапкын хөгжүдерин хандырар талазы-биле улам дээштиг хемчеглерни боттандырары чугула боор. Бүдүрүлгениң ажыктыының болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези моортан дорт хамаарылгалыг. Бо бөдүүн айтыыр эвес деп үүве билдингир. Ынчалзажок «улетпүрүнүң техниктиг эде чепсегленнишкинин хандырар үр хуусаалыг комплекстиг тускай программаны ажылдап кылыры чугула боор.

«Үлетпүрүнүң бүдүрүлге каттыжыышкынарының (бүдүрүлгелериниң) планнаашкынга база ажыл-агый чорудулгазынга болгаш ажылдың түңнелдери дээш олариың харысалгазын улгаттырар талазы-биле эргелерин калбартыр база өнөлде хемчеглер дугайында» доктаалды чоокта чаа хүлээп алган. Ол калбак экономиктиг шенелделерни чорударын, оон иштинде бүдүрүлгелериниң эргелерин калбартырын корып турар.

Ол доктаалды амыдыралга боттандырып тура бүдүрүлге коллективтериниң социалистиг калбак катап бүдүрүүшкүнүү боттандырарынга, оон иштинде техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин эң эвээш чарыгдалдар-биле ажыглап киирерінге ролюн болгаш харысалгазын бедидери ажыктыг ийик. Капитал салыышкыннарга акша-хөрөңгілерин бүдүрүлгелер үстүнде турар органнардан дилеиең алыр эвес, а боттары ажылдап алыр ужурлуг. Ынчан олар ону эң-не ажыктыг чарыгдаар апаар. Бүдүрүлгелер чаа тудугну ажылдап турар бүдүрүлгениң аргаларын шуптузун долу ажыглаашы ынчан тудуп кирер. Хөгжүлде фондузу ынчан бодунун эң таарымчалыг ужур-утказынга чедер.

1918 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Ада-чүрттүн Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың хоочуну, СЭКП-ниң XXVI съездиниң делегалы, Киев хооорайның Печеро районунун партия хоочуннарының чөвүлелиниң даргазы **В. И. Киселев** бодунун чугаазынга мынча дээн: бо залда олуржун турар кижи бүдүүнүре, бистерге партияның удуртукчуларының хоочун большевиктер-биле ужуражылгазының киржикчизи болуру улуг алдар-хүндү-дүр. СЭКП ТК-га бо ужуражышкын хоочуннарың кижи бүрүзүнүн сеткил-чүрээнге изиг деткимчеин бээр, биске чаа күштү немээр боор деп бүзүрел-тур мен.

СЭКП ТК өөлүг үеде дыка хөйү кылган. Оон соксаал чок ажыл-чорудулгазының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чаалаашкан айтыыглар дугайында доктаамал медээлер безин херечилеп турар. Партияның бүдүрүлгеин интенсификастаарынче, сагылга-чурумну, организастыг чорукту болгаш корум-чурумну быжыглаарынче улганнышкынын кижилер чаңгыс эпсеткилдиг деткин турарын эшөөрүм-биле ужуражып, күш-ажылчы коллективтерге чедип турган көрдүм. Ол дээрге бистің бүгү планнарывыстың күүсеттинериниң, салган сорулгаларны чедип алырының эргежок чугула негелдеи-дир. Чогум-на ынчангаш бис үүл бүрү хажыдыышкынарны чок кылыр дээш, бүгү чергенин ажылдакчыларынга — ажылчындан министрге чедир, бөдүүн коммунистен партия комитединиң секретарынга чедир салып турар эң бедик негелде дээш бүгү сеткил-чүректен бадылап турар бис.

Ашы-чем болгаш Энергетика программалары тайбың сорулгаларны шинтпирлээринче, чүрттүн күүү-күжүнүн өзүлдезиче угланган. Оон өөлүгүн июнь Пленумунга амгы байдалдарда ГОЭЛРО планы чижектиг деп адаан. ГОЭЛРО планының күүселдезинге киржилге — мээң намдарымның кезик-чамдызы-дыр. 1920 чылдың декабрьда Советтериң VIII Бүгү-россия съездиниңге ону хүлээп алыры дээш мен база бадылаан мен. Оон соонда ол кайгамчык улуг планың күүселдезинге ажылдап турдум. Өндүр улуг ажылдарның эстафетазы уламчылап турарын көөрү кайгамчык аскежик-тир!

Ынчалзажок чаа ниитилелди чеднишкиниг тудуп тургузар, чырыткылыг келир үени тургузар дээш чүүү-даа мурнунда кижиниң болун «тудуп тургузар», коммунистиг идеалдарның боттаныышкыны дээш туруштуг, бүзүрелдиг демисел-чини хевирлеп тургузар херек. Ниитилелге ажыктыг ажылче, хөй-ниити ажыл-чорудулгазынче аныяктарны улам калбаа-биле кириштирер, оларның шериг-патриоттуг кижизидилгезин күштелдирер талазы-биле СЭКП ТК-ның июнь Пленумунун айтыышкынын черле шуут шыныг деп санап турар бис.

Аныяктарны бүзүрээшкин-биле, харысалгалыг даалга-биле кижизидери чугула. Хамааты болгаш Ада-чурт дайынарының үезинде чаа-ла эзер дергизиниден халбактаныр, эзеңги теп чоруур аныяк оолдар канчап шериг-кезектерни командылап турганы? Азы бүгү чуртка билдингир механизатор, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Александр Васильевич Гиталовту ап көрээлицер, ол он үш харлыында тракторну башкарып эгелээн. Ындыг чергелиг чижектерни чежени киирип болбас боор! Ам бөгүн хар-назын талазы-биле барык ийи катап улуг назылыг специалист бүдүрүлгеге ам-даа чедишээн деп сапаары ийи-чаңгыс таварыла эвес. Анаа бот-башкарылгалыг ажылды дагзырындан элээн сестир-дир. Чогумна мынды чорук бистің аныяктарывыстың чамдык кезинин хөй-ниитичи идепкей чок чоруун болдуруп турар эвес ыйнаан.

Совет Украинаның найысылалының партия хоочуннары бистерниң, кырган большевиктерниң дугайында улуг сагыш салыышкын дээш СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чүректин ханызындан өөрүп четтириишкинин илерелдирин дилээн үүве деп, В. И. Киселев түңнелинде чугаалаан. Бистің сагыш-сеткиливис ам-даа аныяк. Ынчангаш чүректеривис соп-ла турда, ниити чаагай чорук дээш идепкейлиг ажылдаар, улуг Ленинниң херээ дээш демисежир бис.

«Ростсельмаш» заводтун демир чондурукчузу, хөй станокка ажылдаарының заводка эгелекчизи, Донга коммунистиг күш-ажылдың баштайгы шалынчыларының бирээзи **П. К. Колесников** сөс ап, үүве чугаалаан: Удавас 80 харлаар мен. күш-ажылчы стажым 60 чыл ашкан, оон иштинде 52 чылды «Ростсельмашка» ажылдап келдим. Күжүм ам-даа бар деп бүзүрелдиг чугаалап болур мен, ажылдаарын ам-даа кагбас мен, төрээн заводумга ам-даа чондурукчулап ажылдаар мен. Мээң дыка хөй өөренкчилерим мээң херээмни уламчылап турарынга чоргаарланыр-дыр мен.

Ленинчи партияның хүрээлениңде чартык үүс чыл болдум. Бистің партиявыс канчаар өзүп келгенин, иштики болгаш даштыкы ажыл-херектерге оон ат-алдарының бедиин, ол чонга кайы хире ышнчы бараан боон турарый көргеш өөрүүр-дүр мен. Бистің чуртувус улам бызыг күштүг болзун дээш, а кижилер улам эки чурттазын дээш партия бүгү үүлдерни кылып турар деп үүвени билир бис. Партияның политиказы — ол дээрге ажыл шагы үзөрлериниң, халымактарның, ниитилелдиң күсели-биле байып аар дээш оралдажып чоруурларның бары-дыр.

Чамдык удуртукчуларының аразында безин чурум чок, харысалга чок чорук бистің экономикавыска эвээш эвес каражаны чедирип турар. Чамдыкта чүү эскерип болурул? Чамдык удуртукчулар план күүселдезин, керээлиг дугуржулгаларның күүселдезин хандырып шыдавас болгулаар. Ол чорук оларга анаа-ла хилис эрте бээр. Олар болза ажыл-херекти буурадып, албан-дужаалын үр үеде эзлеп олургулаар. Шак ындыг удуртукчулардан негелдеи күштелдирер, а ажылдап билбестерни хостаар херек.

Партия биле чазак бистерге, эртемденнерге, бүгү талалыг деткимче болгаш кичээнгейни көргүзүп келген. Партияның ол сагыш салыышкынына харыы кылдыр бистің чуртувустун эртемденнери чаа-чаа ажыдыышкынар болгаш чогаадылгалары-биле эртемни байыдып келген. Ынчалза-даа бүгү-ле эртем шинчиледдериниң шуптузундан чогуур беримчеин ап келген бис бе? Чок, хараваанчыг-дыр. Олардың дыка хөйү шкафтарда эргижирей бергилээн чыткылаар, а оларга үени, күштү болгаш акша-хөрөңгінін чарыгдаан болгай. Мен бодап көөрүмге, эртем-техниктиг депшилгениң чеднишкиннерини шингээдириниң системазын болгаш ыяк механизмни ажылдап кылбаан-дыр.

Биске кандыг-даа нарын берге айтырыглар тургустунуп кээрге, оларны партия, СЭКП ТК-зы сегирип алыр болза, олар чугаажок, чеднишкиниг шинтпирлеттинер-дир дээрайн бистер эки билир бис. Ынчангаш эртем-техниктиг депшилгениң айтырыын СЭКП ТК-га чугаалажып көөрү чугула болгу дег-дир. Ол чорук бүдүрүкчү күштерни улам хөгжүдеринге аажок улуг рольдуг болуру чугаажок.

Түңнелинде Н. Д. Мухиниңиң чугаалааны болза: Бистер, дайынларның хай-халавын көргеи хоочуннар СЭКП ТК-ның база оон Политбюрозунун тайбыңга ынакшылдыг политиказын изин-биле деткин турар бис. Делегейде байдал шыңгыыраан, ону америк империалистер өөскүдүп турар. Совет кижилерни коргудун шыдавас дээрзин олар билип алзынар.

Мээң эш-өөрүмнүү —Совет Белоруссияның партия организациязының хоочуннарының омуннээзинден чер кырынга тайбыңны камгалап арттырар, чурттун экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаар талазы-биле аажок, өзүлүг-ла тергиин улуг ажылы дээш СЭКП Төп Комитединге, СЭКП ТК-ның Политбюрозунга өөрүп четтириишкиниң болгаш үүлдүгүзүнүүшкүнүн чалбыыштыг состерин дамчыдарын чөпшээреп көрүүр. Бистер улуг салгалдың коммунистери ленинчи партияга ам-даа улам шынчы бараан болуп, коммунизм тургузушкунунуң ниити хөрээнге бодувустун шыдаар-ла салыышкынывысты кириреривисти СЭКП Төп Комитединге бүзүредирин чөпшээреп көрүүр.

Дараазында инженер, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң алдарлыг механизатору **В. М. Бахолдина** сөс алган. Улуг салгалдың дуржулгазында партияның, Төрээн чурттун хөрээнге күжүн чайгылыш чокка бээринің, кызыгаар чокка бердиниишкиниң үлегер-чижээ сицниккен деп, ол чугаалаан. Ол дуржулганың артын калганына болгаш харын-даа улам көвүдеп турарына бистер, хоочуннар, онза өөрүүр-дүр бис.

Мээң салым-чолум аас-кежиктиг болган. Бүгү назынымда ак сеткилдиг ажылдап, бөдүүн трактористен эгелээн, Алтай крайда Шипунов МТС-тин директору болганым оон үндезини дел саналр мен. Назыхарым дөгүй берзе-даа, кодээ ажыл-агый техниказының күрүне хайгааралының инженери болуп ажылдап, хөрээжен механизаторларның район отрядын удуртун турар мен. СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунун төөгүлүг шинтпирлери, бүгү совет кижилерге ышкаш, менээ чаа үе-чада болганын бодумнун амыдыралымның үе-чадаларын холбаштырбышаан, чугаалаар бодаан мен.

Аыш-чем программазы кодээнің ажыл-ишчизи кижиге, менээ дыка чоок. СЭКП ТК-ның тодаргайлааныи өзугаар— кижи бүрүзүнүң организастыг чоруу-биле сагылга-чуруму, ак сеткилдиг күш-ажылы-биле, бистің көдээвистің байлаа болу берген күүлүг техниканы эки ажыглаары-биле Аыш-чем программазын шинтпирлээр херек.

Заводтарда, фабрикаларда, колхозтарда болгаш совхозтарда ажылчын күжүнүң чедишезин эртей өзүзу-биле: демография деп тайылбырлап турарын үргүлүү дыңнаар-дыр бис. Ынчалзажок ол демография эргелел аппарадынга чүге дегбээнил, ынчаш? Эргелел аппарадыы өзүп турар, ону бүгүде билип турар. Конторларда, трестерде, эргелелдерде, каттыжыышкыннарда ээн сандайлар чок.

Ындыг чорук шын болуп турары ол бе, ынчаш? Материалдыг үнелиг үүлдерни дорт бүдүрүп турар ажылчын черлерни четчелээри черле ажыктыг болур ийик. Демографияның нарын үүлдери бирги ээлчеге канцелярияга таварышсын, а ынчаарда эргежок чугула бүгү үүлдер-биле — кижилер болгаш материалдар-биле бүдүрүлге хандыртынган турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң дугайында база чугаалап көрейн. Ажыл-херек кайы хире негей-дир, ол хире ажылдаары чугула деп бодаар мен. Дүжүт ажаалдазының үезинде шаанда көдээге ийи дыштанып хүннүг, турисчи поход баар, шөлээ алыр үе турбаан үүве. Ам дээрге — чаңгыс минутадаа үнелиг сиген кезилдезинин, дүжүт ажаалдазының үезинде чамдык черлерде чаңгыс ээлчеглиг ажылдап, воскресенье саныңда дыштанып турар-дыр.

Күш-ажылдың болгаш күрүнеиің сагылга-чурумун быжыглаар дугайында айтырыгны көдүргенин чон дыка чүүлдүгүзүнүп уткаан. Сагылга-чурумну чамдыкта удуртукчуларның боттарының үреп турары хомуданчыг-дыр. Албан-дужаал талазы-биле улуг кижиниң аажы-чаңын кижилер көчээнгейлиг хайгаарап, оон талазындан хензиг-даа чурум үрээшкинин шыңгыы буруу шаап турар. Кадрлар дугайында сагыш салыышкынны чамдык кижилер мынчаар билген: чаңгыс черге канчап-даа турган, он-он чылдарда ызыртынып артар, ажыл-херек дугайында эвес, а бодунун дугайында хөй бодаар. Ынчангаш өске начальниктер өске ажылче депшидери чиик эвес апарган.

Ажы-төлүүнүң күш-ажылчы кижизидилгези дээш ада-нелериң харысалгазын база бедидер херек. А ол кижизидилге улугларның дуржулгазынга, оларның үлегерине үндезилеттинип турар. Ажылды күш-ажыл дел адап турары аная эвес, чүге дээрге—ажыл берге болгай. Ынчангаш аныяктарны бергелерге чаңчыктырар херек.

Салдынган сорулгаларны чедишкиниг шинтпирлээр талазы-биле Төрээн чуртумга, төрээн партиямга шыдаар шаам-биле дузалаарындан өске утка амыдыралымда чок болганда, бодумнун бодалдарымны маңаа ажыы-биле чугааладым.

Чон дугайында партияның сагыш салыышкыны ханы уткалыг болгаш хөй талалыг деп, курлавырда генерал-майор **М. Д. Ташмухамедов** бодунун саналынга чугаалаан. Ол сагыш салыышкын чоннун бүгү болүктеринге, чурттун бүгү республикаларына болгаш районнарынга хамааржыр. Республиканың найысылалы — Душанбенің хоорай ажылагайын хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни СЭКП ТК-ның Политбюрозу үүлдүг деп көргенин Таджикистанның ажылчы чоннары чоокта чаа улуг өөрүшкү-биле уткаан. Ол дээрге, ленинчи национал политиканың база бир тодаргай чаа илергелээшкини-дир. Партияның шинтпир бүрүзү, оон бүгү планнары болгаш ажылхеректери чүгле чаңгыс сорулгалыг — күш-ажыл кижилериниң улам эки чурттаарыиче угланган.

Чаа амыдыралды тургузар аас-кежик биске онаашкан. Бистің чонувустун бүзүредири болгаш делгеми-биле бурунгаар хөгжүлдезин көөрү чүректин ханызындан өөрүнчүдүр. Эң-не улуг, эң-не дидим планнарның амыдралга боттанып турарын көрүп турардыр бис. Мээң төрээн черимниң — Таджикистаның дагларында Нурек хөл чаттыган. Рогунда кайгамчык улуг чаа тудуг чоруп турар. Бедик дагның белдирин өттүр хөй километр туннель шөйлүп чоруткан. Ол Дангариннің хову-шелдерин суг-биле удавас хандыра бээр. Ол бүгүнү кандыг-бир хуулгаазын маадырлар эвес, а бистің совет кижилер кылып турар.

Мээң амыдыралымның хөй кезин армия-биле, политиктиг ажыл-биле холбашкан деп, М. Д. Ташмухамедов уламчылап чугаалаан. Ынчангаш хөй үүлдерни бодумнун дуржулгам-биле дөнеп көөр кижи мен. Кажан взвод чоруп турда, бир-ле кижи чазып эгелээн, бут аайын үрей кылаштап эгелээрге, бүгү чыскаал үрелир. Ындыг солдат-биле чугаалажырга, буттар эвес, а баш буруулут болгулаар. Оон угаан-бодалы будалып, аскаарга ынчап баар, чурумчыскаал чок чорук-тур. Кажан командир, удуртукчу кижи ынчаар «аскай» бээрге, оон-даа дора болбур.

Кижилерниң медерелин дамчыштыр оларның организастыг, харысалгалыг, сагылга-чурумнуг чоруун бедидип турган, бистің бурунгаар шимчээшкиниивисти шапкынчыдар дээш партияның ажылган турар хемчеглери менээ дыка билдингир.

Мен шериг кижи болганымда, аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезинің дугайында, оларның Төрээн чуртту камгалаарынга белениниң дугайында үргүлүү бодаар мен. Даарта-даа эвес, а бөгүн, кайы-даа үүнде, кайы-даа шакта чепсекти холдан салбазын делегейде байдал негеп турар-дыр. Ол Төрээн чурттун камгалакчызы боон турар, ынчангаш ол мораль болгаш күш-дамыр-даа талазы-биле бүрүн дайынчы белен байдалга турар хүлээлгелиг деп үүвени аныяк кижи бүрүзүнүң медерелинге чедирери чугула. Ол талазы-биле аныяктарга дузалаары — бистің хүлээлгевис-тир.

1931 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Казак ССР-ниң Талды-Курган областының «Октябрь 40 чылы» колхозунун даргазы **Н. Н. Головацкий** үүве чугаалаан. Менээ Совет Казахстанны төлээлээр улуг аас-кежик таварышкан-дыр деп, ол чугаалаан. Казахстанның ажылчы чоннары, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, бистің партиямның ленинчи угланыышкынын, оон иштики болгаш даштыкы политиказын бүрүнү-биле чүүлдүгүзүнүп, боттарының могаг чок ажыл-ижи-биле деткип турар. СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) Пленумнарының шинтпирлери массаларның күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик идепкейин хайныктырып, дириг чижектер-биле долдунуп, амыдралда боттанын турар.

Мен колхозту 30 чыл ажыг үе иштинде удуртуп тур мен. Ол үениң иштинде эвээш эвес чүүлдерни көрдүм-даа, эвээш эвес үени чурттап эртим-даа. Бөгүнгү кол-ла сагыш салыр чүүл — бо чылдың дүжүдүн чогуур өйүнде, чидириг чокка ажаап алыры, ниити беш чылдың даалгаларын хуусаадан эрте күүседирин хандырары. Бистің коллектививистің күжүн ол сорулгаларны күүсединиче угландырган.

Бистер чылдын-ны күрүнеге 4 миллион ажыг пуд тарааны берип турар бис. Беш чылдың тараа талазы-биле планының үш чыл иштинде күүсеттинерин дыңнадыры өөрүнчүг-дүр. Бистер бо чылын күрүнеге 7 муң тонна эштти, тодаргайлаарга, ийи чыл планын күүседир деп шинтпирлээн бис. Ол дээрге Аыш-чем программазын боттандырарынга бистин боттуг салыышкынывыс-тыр.

Чедип алдынган чедиишкиннер оон-даа улуг боон болур турганын билир бис. Биске бөгүн ам үүү үүве четпейн турарының дугайында хөлүү бодаан мен. Хамыктың мурнунда бистерин дүвүредип турар үүве — көдээге кадрларны быжыглаары болгаш аныяктарны ниитилел бүдүрүлгезинге хаара тудары боон турар. Аныяк оолдар, кыстарны олар бичии турда-ла черге, тараажының ажылынга ынак кылдыр кижизидер херек деп үүвени хөй чылдың дуржулгазы көргүзүп турар. Чогум-на ынчангаш олче өөредилгеин күрүне системазы болгаш аныяктарның профессионал-техниктиг белеткели угланган турар ужурлуг. Бо айтырыг талазы-биле мурнунда үүве чугаалаан эштернин саналдарын долузу-биле, бүрүн деткип тур мен.

Бүдүрүлгеге эң баштай келген аныяк кижиге бөгүнде организациякчы арга, кижилер-биле ажылдаар мергежил илдеи-не чок боор. Аныяк специалистерниң — көдээ ажыл-агый институттарының болгаш техникумнарының доозукчуларының чурттун мурнакчы совхозтарынга база колхозтарынга ыяап-ла стажировка эрттирерин доктаадыры шын болгу дег. Ол чорук көдээге турал-лыы-биле ажылдаар күзелди оларга чаңчыктырарынга дузалаар ужурлуг. Ынчан аныяк агроном хоорайда пиво садыглап, а зоотехник — магазинде эзт садыглан турар шак ындыг багай чоруктар турбас чадавас. Бо чорукта хоойлуждулга хемчеглери база четпес хире. Специалист кижиге эвээш мергежилдиг ажылды кылыры чүге ажыктыгыл деп айтыыр чайгаар-ла тургустунуп келир.

Эртем черлериниң бис бөгүн өлүүн хөйнү манап турар бис. Чижээлээрге, бистің колхозта болза, тараа, кукурузаны тарып өстүрериниң, ажаарының база арытлап аштаарының талазы-биле ажылдарның хөй нуруузун хол-биле кылыр, а ол дээрге эвээш бүдүрүкчүлүг болур-дур. Тускайжыттынган техника бисте база эвээш. Көдээ ажыл-агыйның мурнунда турар сорулгалар улут. Оларның күүселдечи дээш бистер, практиканың болгаш эртемниң кижилери, кады харылаар ужурлуг бис.

Партияның сөзү кажан-кезээде боттуг үүл болун бүтсүн дээш, сайзырангай социализмнің чаа-чаа чедиишкиннерине амыдыралчы ажыл-херектер болуп боттанзын дээш күжүвүсту болгаш энергиявысты харамнанмазывысты бүзүредирин чөпшээреп көрүнер дел, Н. Н. Головацкий түңнелинде чугаалаан.

Хамааты болгаш Ада-чурттун Улуг дайынының хоочуну **Я. Д. Чанышев** сөс алган. 1917 чылдың март 15-тен бээр партияның база маадырлыг Кызыл Армияның хүрээлениңе 45 чыл дургузунда бактаан келдим деп, ол чугаалаан.

Ленин-биле ийи катап: митингиге база партияның X съездизиңе ужуражыр аас-кежиктиг болдум. Улуг Ленинниң удуртулгазы-биле бистің партия биле чон аар-берге байдалдарга иштики контрреволюцияны база интервентилерни чок кылырыга тичеллеген чедип алгаш, социализмни үндезиниериң тургузарыиче кирген турган. Ону канчап чедип алган бис? Чүгле ийи үүл дугайын чугаалаайн. Бирээде, Владимир Ильич Ленин партияга быжыг сагылга-чурум дугайында, партийжилер - большевиктерниң авангардтыг ролюнун дугайында доктаамал сагыш салып турган. Ийиде, коммунист удуртукчулардан Ленин шыңгыы айтырып, негеп турган.

Ленин аажок чаагай сеткилдиг дижир бис. Ол шынап-ла ыындыг. Ынчалза-даа партияның эрге-ажыныың, чоннуң эрге-ажыының дугайында чугаа турун кээрге, ол эрге-ажыктарга кым-на удур болдур, оларның-биле чымфактарын кымга-даа чөпшээреевейн чораан.

Партия Төп Комитединиң удуртулгазы ажыл-херекти ленинчи өзү-биле, большевикчи өзү-биле чорудун турарынга сеткиливис аажок ханын тур. Кым-на ажыл дугайын бодаваан, ниити эвес чыргал дугайын, үүгле бодунун хууда чаагай чоруунун дугайын бодап турар-дыр, ындыглар-биле чымчактанып турбазын Силерден дилеп тур бис.

Ю. В. Андропов: Ол дугайын силерге аазаар бис. **(Үргүлүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Мен, эштер, шериг кезектерінге үргүлүү-ле баргылаардыр мен деп, Я. Д. Чанышев уламчылаан. Бистің шериг аныяктарывыс магалыг-ладыр: эртем-билиглиг, эрес-маадыр. Ынчалза-даа дайынчы күш-ажыл аажок берге. Ийи-ле чыл дургузунда амгы үениң техниказын ыяк шингээдип, Төрээн чуртту моральдаа база күш-даа талазы-биле камгалаарынга белен болур ужурлуг болгай. Бистер, хоочуннар, аныяктарны Совет Армияның хүрээлениңе белеткээр, совет солдаттың база офицериин ат-алдарын бедиибиле көдүрер дээш күжүвүстү камнаваас ужурлуг бис.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Москвада «Метротудугнуң» начальниги орэлакчызы **Т. В. Федоровага** сөс берген. Москваның он муң комсомолчулары онзагай, туруп көрбээн тудугну — Москва метрозун тударынга оларның келгениниң бээр бо чылын чаргык үүс чыл болур деп, ол чугаалаан. Бистің дөрт дакпыр орденниг коллектививиске дыка хөй кайгамчык кижилер өскен болгаш метронун база метрополитениин дыка хөй тудукчулары бистің чуртувуста ажылдап турарынга бистер чоргаарланыр бис.

Бөгүн Москваже, Ленинградче метро тудуунче шериг-ден, өске-даа областардан болгаш хоорайлардан комсомолчулар кээп турар. Олар дээрге кайгамчык төлдер-дир. 30 чылдарның комсомолчу эки турачыларының салгакчылары-дыр. Оларже улуг кичээнгейни салыр херек. Олар ындыг хүндүткелди чаалап алган-даа. Чугаа болза, хамыктың мурнунда оларга чурттаар бажыннарны эң ылангыя өг-биле тудар деп шинтпирлээннерге өй-шаанда бээрінің дугайында чоруп турар. Ол чорук аныяк кижилерге амыдыралдың бергелерин ажып эртериңе дузалап, кедизи барып, оларның эки, бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга идиг болур ужурлуг.

Ийиде. Кижилерни удуртур моральдыг эргелиг болур ужурлуг деп, маңаа эштер шын чугаалаалыр. А эпчок үүлдерни кылып турар удуртукчулар база-ла таварышкылаар-дыр. Бир эвес кижи бодунун албан-дужаалын ажыглааш, бодунга дача тудуп, бодунун бүдүрүлгезинин күсели-биле байыр ийикче черле анаа буурап баткан болза, моральдыг эрге дугайында кайдыг чугаа турар боор. Шак ындыг кижилер-биле бистер эптеш чок ыңгыы болур ужурлуг бис.

Ажылчын ангының хоочуннарының өмүннээзинден түңнелинде чугаалаар бодаан үүлүм болза, бистер партияның шынчы дайынчылары болганывыста, кезээде оон-биле кады чоруур бис, Төп Комитеттің хүлээп алганы шинтпирлерни күүседиринге кажан-кезээде бүгү-ле күжүвүс-биле дузалаар бис, олар дээрге бистің чуртувуска, бистин чонувуска амыдыралчы ужур-дузалыг айтырыглар-дыр.

Оон соонда чыылганнарның чылыы-биле уткааны СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы эш **Ю. В. Андропов** үүве чугаалаан.

* * *

СЭКП-ниң удуртукчуларыбиле партия болгаш күш-ажыл хоочуннарының чүректин ханызындан, эш хуузунун байдалынга эткен ужуражылгазы доозулган. Хоочуннар болза Төрээн чурттун социал-экономиктиг база угаанбодал хөгжүдезинин сорулгаларын шинтпирлээринче, оон күүү-шыдалын болгаш улустун чаагай чоруун улам көвүдериниче, совет кижилериниң аныяк салгалын — бистің дайынчы салгалывысты кижизидериниче боттарының бүгү-ле күжүн, билиглерин, дуржулгазын чаа энергия-биле угландырар дээрзин партияга, оон Төп Комитединге, СЭКП ТК-ның Политбюрозунга бүзүреткеннер.

(СЭТА).

Чурттар аразының автомобиль харылзааларының «Совтрансавто» эргелелиниң бүдүрүлгелериниң иштинде Ленинград салбыры — эң улуг дээн автобүдүрүлге болур «Совавто-Ленинградтың» коллективи амгы беш чылдың эгезинден бээр 800 муң тонна хире янзы-бүрү чүүктерни дажыглаан. Оон машиналарын Европаның, Азияның болгаш Африканың-даа оруктарындан бо-ла көрүп болур. Бүдүрүлге черинде күүлүг сөөртүкчүлер, чартык кожуглар, оон иштинде рефрижераторлар, хөй чүүктүг хааржактар сөөртүр шассилер, аар деңзилиг дерилгелер сөөртүр платформалар-даа бар... Чоокта чаа Ленинградтың чолаачылары «Совтрансавтода» бир-ле дугаарында чурттун чаа «МАЗ-5432» дээр, дыка бызыг, каас-чараш, эптиг машиналарны чурттар аразының оруктарынче башкарып үндүргеннер.

ЧУРУКТА: «МАЗ-5432» дээр сөөртүкчүлер орукче үнүп тур.
С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ШЕФТЭЭШКИН-БИЛЕ

Совхозта хөй-ниити организацияларының шинтпирин өзугаар «УТКА 25 чылы» совхозтун албан, организация черлериниң ажылдакчылары ниитиниң малынга чем белеткелинге эки киржип турар. Арыскан салбырында янзы-бүрү албан черлериниң коллективтери 13 тонна сигенни кезип, Белдир-Кежиг деп черде сараатталаан.

* * *

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының штаттыг аңчылары ниитиниң малынга чем белеткээриниң шалынчы айынга идепкейлиг киржип, Н. Н. Баскаковтун удуртканы бригаданың кежигүннери куженишкиниг ажылдап, 20 тонна сигенни кезип, сараатталаан, «Большевик» совхозка хүлээдип берген.

Мал чеминиң белеткелчилериниге

с ү м е

1. БУДУК-БҮРҮНҮҢ ХООЛУЗУ

Ыяш аймааныңқ будуу, бүрүзү болгаш оон кылган мал чемнери (витаминниг далган, хээп каан будук, аная бүрү) кончуг хоолулуг. Оларда чем хуулдурарыңга дузалыг будүмелдер база бар. Оларныңқ чамдыызы минералдыг чемнерни безин солуп шыдаар. Ынчангаш кандыг-даа мал будук-бүрүнү болгаш оон кылган чемнерни күзелдин-биле чиир.

Мал чемнериниңқ шынарын көргүзер кол үүл каротин болур. Будук-бүрүде ол дыка элбек, ылаңгыя ине бүрүлүг ыяштарга күзүн болгаш кыжын кончуг хөй. Калбак бүрүлүг ыяштарныңқ каротини июль болгаш август айларда эн-не хөй болгаш үүле бүрү дүжер үе чоокшулап турда бичии эвээжээр. Ындыг болганда ине бүрүлүг ыяштарныңқ будук-бүрүзүн күзүн болгаш кыжын, а калбак бүрүлүг ыяштарныңқ будук-бүрүзүн чайын белеткээри ажыктыг.

Талдыңқ, чыраанныңқ, хадыңныңқ, теректиң болгаш оскедаа ыяштарныңқ бүрүлери фосфор, калий, кальций, магний болгаш оон-даа оске микроэлементилер-биле байлак. Бо мал чемнеринде шиңгээчел протеин биле чемгерилге единицазы арыг сигеннинге деңнежип турар болгаш шынары база эки, а каротин-биле сигенни ийи катап ажып турар. Будук-бүрүнүң бир килограммында-ла 0,27—0,32 чемгерилге единицазы, 38—53 грамм шиңгээчел протеин, 41—59 миллиграмм каротин, 7—9 грамм кальций болгаш 1,5 — 1,8 грамм фосфор бар.

Будук-бүрү-биле кандыг-даа малды бир айлыңдан эгелеп чемгерип болур. Будук-бүрү-биле малын чемгерип турар ажыл-агыларда чаш малдыңқ хорамчазы кончуг эвээш, ол доругуучал болгаш янзы-бүрү аарыларга белен алыспас болур.

2. БУДУК-БҮРҮНҮ БЕЛЕТКЭЭРИ БОЛГАШ КАДАГАЛААРЫ

Кандыг-даа ыяштың будук-бүрүзүн мал чеми кылдыр ажылгап болур. Ону белеткээриниң эң-не таарымчалыг үеви — ыяштарныңқ саглайын, бүрүлериниң четчип келген үеви —июнь, июль болгаш августүн баштайгы чартыы. Ынчангы будук-бүрү будүмелдер-биле байлак. Оон озалдаарга ыяштарныңқ бүрүзү дүжүп, чулуу кадып, ажыктыг будүмелдери эвээжеп каар.

Будук-бүрүниң ыяш-ажылагый черлериниң айыткан черлеринге дүрүм ёзугаар белеткээр. Ыяшты дозуңден ужурары хоруглуг. Ыяштың бажыңдан үштүң бир кезин хирени одуруп ап болур.

Белеткээн будуктарныңқ узуну 1,0—1,2 метр хире болур. Одурган будуктарныңқ чоону 15—20 миллиметр, дензизи ийи килограммдан эвээш эвес турар кылдыр боондактаар. Кургадырда оларны эжеш-эжеш кылдыр кошкулаптар. Оон машиналарга чүүргеш, фермаларга, кыштагларга чедирер. Белеткээн будук-бүрүнү чедер черинче доп-дораан чорудары чугула, ынчанмас болза каткаш, тоглаар болгаш шынары баксыраар. Кошкулап каан боондактарны сери адаанның хөлегезинге азар. Боондактарны чаңгыс черге боле каап болбас, чаңгыс хонгаш-ла изип эгелээр. Аскыларны кылырда, бедин ийи метр өргеннер баштарынга доора ыяштар салгылаптар.

Кургадып каан будук-бүрүнү шыгжаарда, бүрүлерин ишкээр кылдыр сараттап каар болгаш кырын маңза-биле азы шифер-биле дуглаар.

3. ШИВИ БУДУУНУҢ ДАЛГАНЫН БЕЛЕТКЭЭРИ

Шиви будуун далганнап аарга, эң-не үнелиг витаминниг мал чеми болур. Ону ажыл-агый бүрүзү кылып ап болур. Хады болгаш пөш будуун база ынчаар кылып аар.

Бо мал чемнерин кылырда, будук-бүрүнү кыжын белеткээри таарымчалыг. Үүге дээрге оларга каротин кыжын хөй турар. Бир килограмм ындыг будук-бүрүге чайын 50—75 миллиграмм каротин турар, а кыжын ол 100—150 миллиграмм чеде бээр. Шиви будуун, оске-даа ине бүрүлүг ыяштарныңқ будук-бүрүзүн ДКУ-1 азы ДДМ-5 деп машиналарга хээй кактырыптар. Ындыг далганны малга бээрде, концентраттыг чемнерге холуп алырга эки: бир килограмм концентратка-ла 200 грамм далган онаажыр.

ССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүнге уткуштур

ССРЭ-НИҢ ШЕРИГ УЖАР ҮҮЛҮ ДҮҮН БОЛГАШ БӨГҮН

Чаңчылчаан байырлал — Агаар Флодунуң хүнүн бо чылын бистиң чуртувус 50 удаа демдеглеп эрттирип турар. Эткен үүс чылда орус чогаадыкчы А. Ф. Можайскийниң чогаатканы самолёдунан эгелээн ужар үүл удаваанда-ла транспорттуң бир чугула хевири болгаш чепсектиг демиселдин кол, күчүлүг чепсээ болу берген. Эртемденнериниң, конструкторларының, ужудукчуларының, инженерлериниң болгаш техниктериниң элээн каш салгалының күш-ажылының ачызында ужугар аппараттар улам сайзырангайжыя, янзы-бүрү хереглелдерге ажыглаттынар чаа-чаа хевирлер немежип-ле турган.

Совет Ужар үүл Флодунуң тургустунганы болгаш хөгжүлдези В. И. Ленинниң адыбиле болгаш Коммунистиг партиянын ажыл-чорудулгазы-биле тудуш холбаалыг. Ам Совет Эвилели — амгы үеним Уяматы ужар үүл флоттуг болгаш күчүлүг шериг ужар үүлдүг улуг чурт болган.

Эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, чурттуң камгалал хереглелинге хамаарыштыр совет шериг ужар үүлү сан болгаш шынар талазы-биле чылдан чылче улам өзүп орар. Баштайгы шүүргедекчи самолёттар, чурт бүдүрүлгезинин хайгымчы болгаш бомбалакчы самолеттары баштай-ла 1924—1933 чылдарда кеступ келгилээн. Ынчан совет шериг ужар үүлүнүң самолёт парыгы сан талазы-биле өскен болгаш ССРЭ-ге кыжанып турган капиталистиг чурттарының шериг ужар үүлүнүң саны-биле деңнежи берген. Кызыл Шеригге чаа-чаа самолёттар 30 чылдарда чепсегленишкинге кирген. Ол самолёттар Ыраакы чөөн үүкке япон чөнгээдекчилер-биле демиселге дайынчы бедик шынарлыын, ылаңгыя Испанияга фашист ужар үүл-биле агаар дайынына совет эки турачы ужудукчуларының сегиржип алышкынының үезинде көргүскен.

1939 чылда эгелээн делегейниң ийиги дайыны болгаш оон-биле холбаштыр ССРЭ-же халдап болурунуң айымы Совет Армияның күчү-күжүн улам улгаттырарын негеп келген. Ол дайын болза моторларның дайыны болур дээрзин шүпту улус билип турган. Дайынчы самолёттарның чаа хевирлери: шүүргедекчилер ЯК-1, МИГ-3, ЛАГГ-3, бомбардировщиктер ПЕ-2, ПЕ-8, штурмакчы ИЛ-2 1939—1940 чылларда тургустунгулаан. Олар фашистиг Германияның самолёттарынга деңнээрге, аэродинамика болгаш деизи талазы-биле дыка бедик шынарларлыг, үтер-боолар-биле боолаарының дыка күштүг хевирлерлиг, «РС» деп чаа ракета чепсектиг турган. ИЛ-2 деп куяктыг штурмакчыга деннежир күштүг чүве ынчан чок турган. Ол бүгү самолёттар чаартыныптар курлавырлыг болганындан дайын үезинде чылдарында оларның дайынчы күчүзүн улам улгаттырган.

Кажан фашистиг Германия ССРЭ-же халдаанда, шериг-ниң чаа самолёттарын бүдүрүп үндүрери болгаш шериг ужар үүлүн эде чепсеглээри чаа-ла эгелээн турган. Герман ужар үүлүлүн хеп-хенертен халдаашкынары болгаш оон шериг техника талазы-биле артык күштүү (совет авиаполктарның кол кезээ эрги конструкцияның самолеттары-биле четчелеттинген турган) оон агаарга тергидээшкиннерин хандырган.

Чөрттүн ыныаардагы берге байдалын ажып эрткеш, совет ужар үүл үлетпүү чаа-чаа самолёттарны бүдүрүп үндүрерин улам көвүдеткениниң 1942 чылдың төнчүзүнде совет шериг ужар үүлүнүң күчүзү хатап тургустунган. 1943 чылдың ортаң үезинден эгелеп совет Шериг-Агаар Күштери агаарга тергиделде чедип алган болгаш ол турулжуп фашистиг Германияны бүрүн тиилегиже чедир салбаан.

Совет ужар үүлүлүн немыфашистиг агрессорларны чылча шаап турар күжү чылдан чылче улам улгадып орган. Бир эвес 1941 чылдың дайынчы сегиржип алышкыннарында 200—500 самолеттар киришкен болза, 1943—1945 чылларда — элээн каш мун, а сөөлүү Берлин дээш тулчуушкуларга — 7.500 самолеттар киришкеч. Делегейнин ийиги дайынының чылларында немец ужар үүл 100 муң самолеттарын, олардан 77 мунну — совет-герман фронтуга ышкынган.

Совет Эвилелиниң болгаш оон Чепсектиг Күштериниң фашистиг Германияны тиилээни империалистерге өөредиг болбаны хомудаңчыг. Делегейниң, ылаңгыя америк империализминиң күштери делегейге бодунун тергиделин чедип алыр сорулга-биле ССРЭ-ге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга үдур боттарының дерзин планнарын тургузуп, чепсекти эндере бүдүрүп турар дээрзин дайын сөөлүнүң төөгүү чайгылыш чокка херечилеп турар. Совет Эвилели бодунун болгаш эвилелчилериниң камгалалын хандырар дээш харыы хемчеглерин, оон-биле кады ужар үүлүге, ап турар.

50 чылларның эгезинде ада-чурттуң реактивтиг шимчедикчилери-биле хандыртыынан баштайгы самолеттарны ССРЭ-ге бүдүрүп үндүрген. Ол чорук кайы хире улуг чедишкини болганын мындыг чижекке көргүзейн. Дайын мурнунун шүүрүдекчи самоледу 1000—2000 аът күштүг. Бир эвес ол эрги хемчегже амгы самолеттуң күжүн шилчидер болза ол сан 40—50 муң чеде бээр.

Совет ужар үүлдүн депшилгези болгаш хөгжүлдези ам-даа уламчылап турар болгаш уламчылаар-даа. Ужугар янзы-бүрү аппараттарның хевирлери 70 чылларда-даа уламчылап тургустунгулаан. Оларны бисте ушку салгалдың самолеттары деп адап турар. Өскерлип турар чалгынчылыг-даа, дорт-ла ол чериндеи көдүрлүп үнер болгаш черге мычаан хонуптарының аппараттары бар машиналарлыг бис. Амгы үеним самолеттарының дүргени үнүүнден 2—2,5 катап ажып турар, а самолеттарның ужударының бедик — он-он метрден он-оч километрге чедир. Чүүк дажыыр самолеттарны болгаш вертолеттарны бүдүрүп үндүрериниң талазы-биле улуг чедишкиннерлиг бис. 80 чылдар болгаш оон-даа сооидагы чылдар болза, ужугар чаа-чаа аппараттарны тургузарының талазы-биле совет ужар үүлүдүн чаа-чаа чедишкиннерини чылдары болур дээрзинге бүзүреп болур.

Шынар талазы-биле чаа бедикче көдүрлүп үнген ССРЭ-нин Шериг ужар үүлү Совет Чепсектиг Күштериниң күчүлүг хевирлериниң бирээзи болуп турар. Шериг ужар үүлүнүн кол үндезини — ракета чедирер самолеттар. Ол самолеттарның авиаракеталары дайының агаарга удур халдаашкын зоназынче кирбейне, оон объектилерин узуткап болур. Шериг-транспорт ужар үүлүнге аар чүүк сөөртүр самолеттарның немешкеши-биле иниги шериг кезектерин болгаш каттыжыышкынарын бүрүн составы-биле агаарлап дажыглаар арганы алган бис. Шериг вертолеттары дайының дириг күжүн болгаш техниказын тулчуушкын шөлүге-даа, оон тылыга-даа узуткап чок кылып болур аргалыг.

Бодувустун чуртувустун болгаш өөнүктеривистин, эвилелчилеривистиң айыл чок чоруун хандырары-биле, Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчы күчү-күжүн улам бедидери-биле моон соңгаар-даа бүгү херек үүлдерини кылыр бис дээрзин СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунга Ю. В. Андропов партиянын болгаш чонның мурнуидан бүзүреткен. Шериг-Агаар Күштериниң дайынчылары Совет Чепсектиг Күштериниң бүгү хевирлериниң хүүзе составы-биле болгаш Варшава Керээзиниң кирижикчилери күрүнелериниң шериглери-биле кады дайынчы чаңгыс чыскаалга турбушаан, боттарының интернационалчы хүүзэлгезин күүседип, социалистиг чаалал алышкынарының камгалалынга туржурунга кеззэде белен.

В. СКУБИЛИН,
генерал-полковник, ССРЭ-ниң Шериг-Агаар Күштериниң кол командылакчызының оралакчызы.

(ПМА).

БӨМБҮРЗЕКТИН СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, ДЫҢНАДЫГЛАР

ШИИТПИРЛИГ БУРУУ ШАПКАН

ЖЕНЕВА. (СЭТА-ның корр.) Расизмге болгаш кеш-сөөктү ылгай көөр чорукка удур демисел талазы-биле II Бүгү-делегей конференциязы ажылын Женевада дооскан. Делегейниң ол шуулганынга 130 чыгам чурттун, оларның аразында ССРЭ-нин, ол ышкаш делегейниң дыка хөй организацияларының делегациялары киришкен.

Расизмниң болгаш кеш-сөөктү ылгай көөр чоруктуң илерээшкиннери кижиниң кол эргелерин үрээни, кижинин төлептиг мөзүзүн дорамчылаанны болбушаан, делегейде дүшкүүрелдиг чоруктун чидигленишкининиң үнер дөстериниң бирээзи болуп турар деп конференцияга хүлээп алдынган декларацияда демдеглээн.

Апартеид системазын деткип турар бүгү-ле кижилер, бирги ээлчегде Американың Каттышкан Штаттары ол кем-буруулуг үүлгедишкининиң кирижикчилери-дир, а экономика, шериг, ядролуг чепсек талазы-биле болгаш өске-даа үүлдерге хамаарыштыр Мурнуу-Африка Республикага дузаламчы апартеидке удур демиселди дорайтадып турар деп, конференцияның кирижикчилери шуут толаргай медеглээн. Преторияның ёзу-чурумунга транснационал корпорацияларның дузаламчы көргүзүп турарына хоойлужуткан хевир-биле шаптык ужураштырарын бүгү чазактардан декларация негеп турар.

КНО-нуң Мурнуу-Африка Республикага удур угланган хемчеглерин бүгү күрүнелер шыгыы болгаш албан күүседип, ону улам улуу-биле часкаанзырадыр ужурлуг.

Национал хамаарышпас чорукту чедип алыр база демократтыг нинтилелди тургузар дээш Мурнуу-Африка Республиканың болгаш Намибияның улустарының шудургу демиселин конференцияның кирижикчилери бедин-биле үнелээнин документиде чугаалаан. Ол демиселдин дүрүм ёзугаарын конференция бадыткаан болгаш Африканың мурнуу чүгүнүң улустарының демиселин деткиринче, оларның-биле эп-сеткил каттыштырылгазын тодаргай илередиринче делегей нинтилежилгезин кыйырган. Палестиннерни болгаш Израильге эжелеттирген араб девискээрлериң өске-даа чурттакчыларын кешсөөк талазы-биле ылгай көрүп турарының политиказынче кичээнгейни конференцияның кирижикчилери ханы дувүрээзин-биле угландырган. Кеш-сөөктү ылгай көөрүнүн чүүл-бүрү хевирлерин ажыглаарын декларацияда шиитпирлиг негээн.

Расизмни-даа, кеш-сөөктү ылгай көөр чорукту-даа дазылындан чок кылырының делгеренгей болгаш тодаргай программазын конференция хүлээп алган.

Г. ДРАГУНОВ.

* * *

ТАЙБЫҢГА БОЛГАШ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУККА КЫЖАНЫЫШКЫН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр.) Ливияга удур Каттышкан Штаттарының дайынзырак чөнгээлериниң дугайында айтырыгны чугаалажыры КНО-нун Айыл чок чорук төвүлели дооскан. Каяа-даа каттышпас чурттарының болгаш социалистиг күрүнелериниң төлээлекчилери хуралга чүве чугаалааш, шериг - д а л а й күштерин Ливияның эриктеринде чедире берген болгаш Ливия-биле кожалашкак чурттарының девискээринде аажок улуг хемчээлдиг шериг манёврларын эгелээн америк дайынзырактарының үүлгедишкиннерин ол кавы девискээрде тайбыңга болгаш айыыл чок чорукка шыгыы кыжанышкын кылдыр үнелеп көргеп.

Бистер болза, АКШ-тың Латин Америкада холгаарлаашкынының, Африкада, Чоокку Чөөн үүкте, Индий океанда америк шериглериниң туруп турарының херечилериди бис деп, Кубаның төлээлекчизи Н. Гарсиа-Итурье чугаалаан. Ол үүлгедишкиннер күштү Вашингтон оон даштыкы политиказының кол чепсээ кылдыр көрүп турарын база дагын көргүзүп турар. Хамаарышпас даштыкы политиктиг угланыышкынындан ойталаар кылдыр албадаар сорулга-биле АКШ Ливияны коргударын, аная ыйыышкын кылырын оралдажып турар дээрзи-биле кым-даа маргыжып шыдавас.

Ливияга удур АКШ-тың чөнгээлерин каяа-даа каттышпас чурттар оларның айыыл чок чоруунга болгаш бот-эргезинге база халдаашкын кылдыр билир деп, Афганистанның КНО чанында доктаамал төлээлекчизи М. Фарид айыткан. Вашингтонуң турамык политиказына ойтур шавыышкынны берип турар каяа-даа каттышпас чурттарны хамыктын мурнунда коргударын америк дайынзырактар ораалдажып турар. Бодунун турасоруун шериг күжү-биле өске чурттарга доңнаштырар дээр АКШ-тың ораалдажыышкынарының черле канчап-даа таарышпазын Гайананыч, Лаостың болгаш өске-даа чурттарның төлээлекчилери айыткан. Ливия биле польша улустың эп-сеткил каттыштырылгазын Польшаның КНО чанында доктаамал төлээлекчизи В. Наторф бадыткаан.

Хуралга санал берген делегаттарның хөй нуруузу Ливияның кавызында дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар болгаш «күчү түрүүнүн» америк политиказын чок кылырынын дүрген хемчеглерин КНО-нуң Айыыл чок чорук төвүлели алыр ужурлуг деп онзалап демдеглээн. АКШ-тын Ливиянын эриктеринде агрессия үүлгедишкиннери КНО-нуң Уставында айыттынган делегей харылзаалараның нормачижектерин эң каржы үрээни болур-дур деп, олар айыткан.

С. БАЙБАКОВ.

* * *

ФИНЛЯНДИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

СТОКГОЛЬМ. Европаның Соңгу чүгүнге ядролуг чепсээ чок зонаны тургузарына соңгу талакы чурттарының сонуургалы сөөлгү чылдарда дыка өскен деп, швед телевидениниң айтырыгларына харылап тура, Финляндияның президентизи М. Койвисто медеглээн болгаш бо айтырыг дугайты чогуур чаңгыс эп ам дээрезинде чедип алдынмаандаа болза, бо угланыышкында таарымчалыг хөгжүлде бар деп онзалап демдеглээн.

Ындыг зонаны тургузар дугайында айтырыг хамыктын мурнунда соңгу талакы чурттарның боттарынга хамааржыр деп, ол чугаалаан. Ядролуг чепсектиг чурттарның туруш-бодалын кичээнгейге алыры база эргежок чугула, чүге дээрге ол айтырыг оларның эрге-ажыктарынга база хамааржыр, ол ышкаш зонаның доктаттынар ёзу-чурумун хүндүлеп көөрүнге оларның кандыг чергелиг белен байдалдыг турарынга база хамааржыр.

Бир эвес Дания биле Норвегия айтырыгларны ынчалдыр билириңге каттыжар болза, тайбын үеде болгаш дайын болган таварылгада зонаның ёзу-чурумун хүндүлээр дугайында Совет Эвилелиниң болгаш АКШ-тың талазындан магадылалдар тыпсыры дараазындагы базым болган турар ужурлуг дээрзинге М. Койвисто чөпшээрежилгезин илергейлээн.

* * *

ДЕЛЕГЕЙ НИИТИЛЕЖИЛГЕЗИНИҢ ХҮЛЭЭП КӨРҮҮШКҮНҮ

НЬЮ-ЙОРК. Херээженнерге хамаарыштыр ылгай көөр чорукту чок кылыр талазы-биле КНО комитединиң ийиги сессиязы ажылын КНО-нуң штабквартиразында дооскан. Политика болгаш нинтилел амыдыралынга, ажыл алырының, өөренирниң, культураның талазынга болгаш өске-даа адырларга херээженнерниң эргелеринде кызыгаарлаашкынарны чайладырын көрүп турар делегейнин ол дугуржулгазының кирижикчилери чурттарының дыңнадыгларын чугаалажып көргеп.

Сессия кирижикчилериниң үүлдүг деп көргеин чыл бүрү болур илеткелде Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның инициативазы-биле хүлээп алдынган конвенцияны делегей нинтилежилгезинге калбаа-биле хүлээп көргенин сеткил хамыышкын-биле демдеглээн. Ол конвенцияның алаанга өө чурт эт салган. Комитеттиң даргазы Л. Идерниң (Моол) медеглээнин ёзугаар алырга, ынча хөй күрүне ат салган бо факт делегейниң эрге-хоойлу болур бо документизин хөй-хөй чурттарның, бирги ээлчегге хөгжүп орар болгаш социалистиг чурттарының чазактарының улуг ужур-дузалыг кылдыр көргенинин дугайын херечилеп турар.

* * *

АЖЫКТЫГ, АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ ХАРЫЛЗААЛАР

БОНН. Германияның Федеративтиг Республиказының болгаш ССРЭ-нин аразында садыг-экономиктиг харылзааларның кедилиг болгаш кайыдаа талага ажыктыг бүдүштүүн барыын-герман садыгүлетпүр белүктериниң көскү төлээлекчизи, Франкфурт-на-Майнеде «Дрезднер банктың» баштаар черинин кежигүнү К. фон Дер Деккен айыткан.

«Ост-вест коммерц» журналга парлаттынган үүлүнге ол ылаңгыя энергетиканың талазынга совет-барыын-герман харылзааларның шапкын хөгжүлделиг бүдүштүүн демдеглээн. Чижек кылдыр ол автор Сибирь — Барыын Европа аразының газ дамчыдылгазының тудуун айтып көргүскен. Ажыл-херекчи харылзааларже үүрмек болгаш ортумак барыын-герман фирмалар идепкейлиг кирип турарын үүлде солун факт кылдыр чугаалаан. Ол чорук ийи талалыг садыг-экономиктиг харылзааларны улам-на хөй талалыг бүдүштүг болдуруп турар.

ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында кайы-даа талага ажыктыг ажыл-херекчи харылзааларны калбартырынга бодунун үлүг-хуузун «Дрезднер банк» моон соңгаар-даа киирер апаар деп К. фон Дер Деккен демдеглээн.

* * *

МОЗАМБИК ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИН ТУРГУЗАР ДЭЭШ

МАПУТУ. Маника можуда Инкоматта чигир заводунда эки тура барымдаалап эрттирген күш-ажыл хүннериге 200 ажыг ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар киришкен. Олар 100 тонна чыгам чигир үнүжүн сайзырады ажылдааннар.

Ол хемчег—Мозамбик профэвилелдериниң ам болур тургузукчу конференциязын төлептиг уткуур дээш шимчээшкининиң шугуму-биле бүгү республикада организастаан хөй янзы хемчеглериниң бирээзидир. Ажылчын активчилериниң бүгү чуртта тургустунган бригадалары келир үеним профэвилелдериниң амгы болгаш келир үеде сорулгаларын чурттакчы чонга тайылбырлап, субботниктерни болгаш воскресниктерни эрттирип, күш-ажылды чаа, социалистиг ёзу-биле көөрүн хууда үлегер-чижээ-биле тайылбырлап турар.

(СЭТА).

ДИПТЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

ПАРИЖ. Франциянын чазаа Чадче француз шериглери чорудар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Төп Африка Республикада турар француз чепсектиг күштерни Чадтыц наймысылалы Нджаменаже чорудар дугайында айтыышкынны база берген. Оон орнунга ынаар немелде шериг кезээн чорударын база көргеп.

КАИР. Израильде херээжен чонну ылгай көөр чорук калбарган. 1950 чылдан бээр тус черниң эрге-чагыргазынга хөрээженнерни сонгууру ийи катап кызырылган болгаш амгы үеде бот-башкарылга черлериниң ажылдакчыларынын чугле ийи хуузу херээженнер болуп турарын «Джеруаалем пост» солун дыңнадын турар. Соңгуткан бешин херээженнер харыысалгалыг албан-дужаал албайн турар. Израильде чаңгыс-даа хоорай чагыргазын башкарын турар азы хоорай болгаш көдээ чөвүлел даргалан турар херээжен кижи чок деп, солун айтып турар.

НЬЮ-ЙОРК. Боо-чепсекти эндере бүдүрериниге болгаш ядролуг дайынның кыжанышкынынга удур походун АКШ-ка үргүдчүлээн «Тайбың-83 марштың» херээжен кирижикчилерин КНО-нуң чингине секретары Перес де Куэльяр хүлээп алган.

Швециянын төлээлекчизи Агнета Нордберг Скандинавия чурттарының херээженнерни кижи торелгетеннинг кырында диргелин келген ядролуг дайынның кыжанышкынны дувүредип турарын илергейлээр дээш Каттышкан Нациялар Организациязынга чедип келген деп демдеглээн. Ядролуг халапты чайладыр талазыбиле соңгаарлаттынмас хемчеглерни алыры чугула дээрзин А. Нордберг айыткан.

МАПУТУ. АКШ-тың шериг-далай күштери Чер ортузу далайда тургусканы Ливияның болгаш өске-даа ол кавының чурттарының хамаарышпас чоруунга болгаш девискээр талазы-биле бүдүн болурунга шыгыы кыжанышкынны чедирип турар деп, «Диарну ди Мозамбик» солун бижээн.

Ливий эриктериниң чоогунга америк флоттуң шериг өөредилгезин чорудар дугайында президент Рейганның медеглели Каттышкан Штаттарның хамаарышпас бо күрүнеге удур чаа өөчүк-чөнгээзин херечилеп турар деп, солун бижээн. Сидра мугулдурда турар америк агаар күштери Ливияга кайы хире айыылдын америк администрация миниир ужурлуг дээрзин «Диарну ди Мозамбик» солун демдеглеп турар.

ПАРИЖ. Француз коммунистер «Юманите» солунунуң чаңчыл болган байырлалынга белеткелди эгелээн. Компартия байырлалды тайбын болгаш ажылчы чонуңуң эрге-ажыктары дээш демиселдиң алаа-биле эрттирер деп. ФКП-ниң ТК-зынын кежигүнү Марсель Зэдиер медеглээн.

АММАН, Тель-Авивтиң сионисчи удуртулгазы эжелеттинген араб девискээрлериниң үндезин чонунга удур истеп-сүрер чорукту улам күштелдиргеи. Аммана парлап турар «Саут Аш-Шааб» солуннуң дыңнадып турары-биле алырга, Иордан хемниң барын эринде тургустунган инженерлер эвилелиниң даргазы Ибрагим Дакаканы шериг эрге-чагыргазы туруп хоруглаан, чурттан үндүр шөлүпкен. Эжелеттинген районнарда араб чурттакчы чонга удур израиль полициязының болгаш солдаттарының дорамчылаашкынын сойгалаан үүлдер бижээн дээш ону буруудадып турар. Шак ындыг арга-биле эжелекчилер боттарының каржы үүлгедиглерин араб чондан болгаш делегейниң хөй-нинтизиннден чажырар бодап турар.

МЕХИКО. Мексиканың Каттышкан социалистиг партиязының ийиги съездизинин делегаттары чурттуң иштики болгаш делегей байдалының чугула айтырыгларын чугаалашкан. Сөс алгаакар чонуңуң эрге-ажыктарынга хамаарышкан, ажылчын чонуңуң МКСП-ни долгандыр сырый каттыжарынче угланган хемчеглерни чорударын чугула деп айытканнар.

Съезд партияның шилип алган орунун шыныын бадыткан турар деп, СЭТА-ның корреспондентизинге Мексиканың Каттышкан социалистиг партиязының Төп Комитединиң кежигүнү Самуэль Меленд рес медеглээн. Моон мурнунда 1982 чылдың мартта болган съезд үезинге бодаарга, ам партияның хүрээлеңи быжыккан.

ДЕЛИ. «90 чылдарга чедир делегейге тайбың кады ажылдажылгазы туруп болур бе?»—мындыг айтырыгны индий найысылалда эртип турар делегей симпозиумунда көрүп турар. Ону неперенгей «Линк» журнал биле «Патриот» солун организастаан. Оон джылында аңгы-аңгы чурттарының, оон иштинде Совет Эвилелиниң эртемденнери болгаш хөй-нинтизиннер ажылдакчылары киржип турар. Олар тайбың дээш демиселди күштелдирериниге болгаш ядролуг чепсекти бүдүрерин хоруурунга хамаарышкан чугула айтырыгларны чугаалажып турар.

Мадагаскар Демократтыг Республиканың Дээди революстуг чөвүлелиниң кежигүнү, Мадагаскарның хамаарышпас чоруунуң конгрези партиянның даргазы Ришар Андриамандзату Мураманга хоорайга чүве чугаалап турган, реаксылыг күштериниң чуртта социал-экономиктиг чаартылгаларга шаптыктап, чон ортузунга үш-үдүүм, меге чугаа тарадып турар дээрзин айыткаш, бо байдалда чурттуң хамаатыларының серемчилелдиг боору чугула деп демдеглээн.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫ

ХАНОЙ. Вьетнам найысылалдын делгелге залдарының бирээзинде «Вьетнам суурнуң чаартылгазы» деп делгелге ажыттынган. Он бир сураглыг чурукчуларының көдээ суурларже үнүүшкүннериниң соонда организастаан бо делгелгеде көрүкчүлерниң кичээнгейни хайындырып келир чүс ажыг этюдтарны болгаш чурумалдарны киргеи. Авторлар улусчу эрге-чагырганын чылдарында вьетнам суурларының болгаш көдээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралынга болган өскерилгелерни көргүзүп турарлар.

СОФИЯ. Аныяк чурукчуларын болгаш скульпторларын делегей делгелгези мында ажыттынган. «Гуманизм болгаш чогаадылга» деп темалыг 200 ажыг ажылдарын 25 чурттарын чурукчулары киргеи. Оларның иштинде делегей ассамблеязының фондузунан, уран үүлдүн тускай школаларының сургуулдарының болгаш студент аныяктарының ажылдары бар.

Болгар найысылалда делгелге Европа, Африка болгаш Чоокку Чөөн үүк чурттарының уран үүл күжү-биле кижизидилге ажылы чорударының чедиги тус чер конгрезинин бүдүүзүнде болуп турар.

ТОКИО. Америк ужар үүлге атомнуг бомба-биле бомбалаткан Хиросима болгаш Нагасаки хоорайларының чурттакчыларынга турасказткан «Өлүмнүң масказы» деп керамиктиг скульптураларны ядон скульптор Кадзуаки Кита хогаздып кылган. Скульптуралар атомнуг өрттүн хамык айылын көргүзүп турар деп, К. Китаның ажылдарынга ядон уран үүл критиктерге улуг үнелелди берген.

СЭТА).

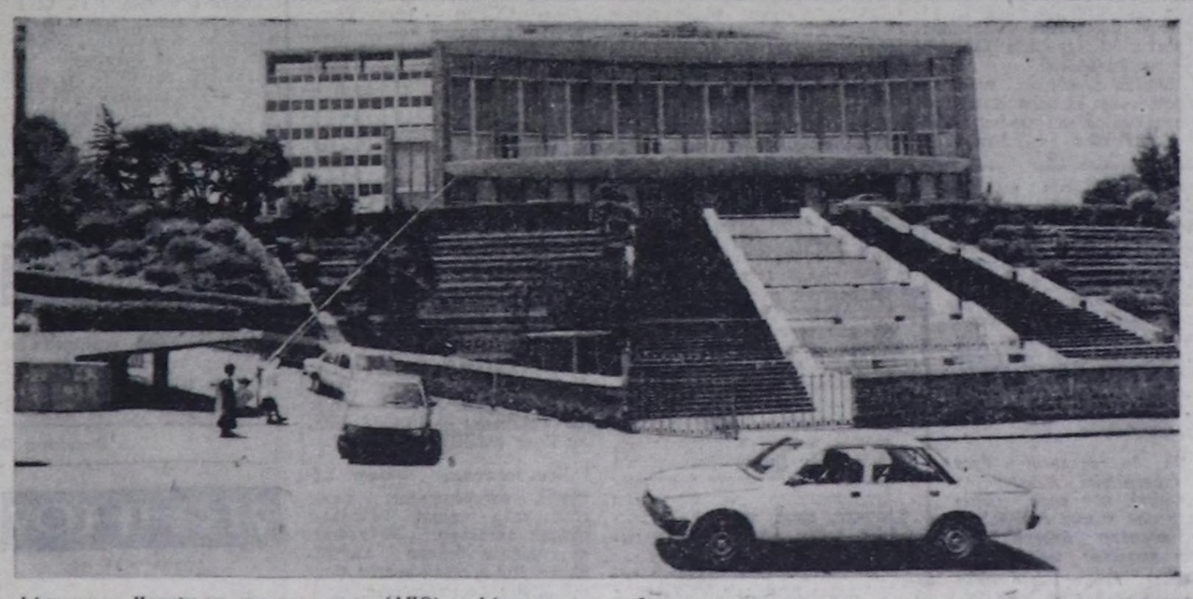

Африканың Чаңгыс-эп организациязы (АЧО) Африкага тайбыңның, хосталганың болгаш кады ажылдажылганың хөрээ дээш чайгылыш чок демисежип, ол диптин социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирип турар. Национал-хосталга дээш шимчээшкиннериниң болгаш аныяк африк күрүнелериниң империализмге, колониализмге, сөөк-язы ылгаар чорукка болгаш апартеидке удур демиселинге АЧО-нуң бүгү талалыг деткимчези ол диптиң бүрүнү-биле хосталыының сорулгаларын күүседиринге улуг ужур-дузалыг бооп турар.

АЧО бодунуң туруп келгени 20 чылының иштинде Африканың хөгжүлдезинин айтырыгларын шиитпирлээринге, диптиң бот-догуннаашкынныг күрүнелериниң иштики херектерине даштыкыдан холгаарлаар дээн ораалдажыышкыннарны ойтур шаварынга чугула рольдуг болган. АЧО социал-экономика талазы-биле ол девискээрге кады ажылдажылганы болгаш садыгны хөгжүдеринче чүткүп, Африканың күрүнелериниң чурттар аразынга шыныыг, чаа корум-чурумну тургузары дээш демисежип турар.

ЧУРУКТА: Эфиопияның найысылалы Аддис-Абебада АЧО-нуң турар бажыңы.

Ю. ЛИЗУНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

НАМДАРНЫҢ ЭГЕЗИ

ГЕННАДИЙ СОТПА-биле таныжып алырының беттинде, ооң ажылын сонуургап көрүп чорааш, ооң кады ажылдап турар эштеринден тулган дээн мактал сөстерни дыңнаваш, кайгап турдум, геологтар мактанырынга ынак эвес, ол талазыбиле шынгыы улус болгай. Улуг-Танзек дээр казар байлактыг черин бойдус кижилер чурттап турар черден ыракта, шиш баштыг Танды-Уладан соңгу болгаш мурнуу чүкче Бүрен база Эрзин хемнериң бадып чыдар черинде чажырып алган. Тывыш чери сынның бир бедик бажы ол. Геологтарның сууржугажы далай деңнелиниден 2,5 мун метр бедикте турар. Ол дагны үттээш, ооң бир талазындан өскезинге чедир штольнялап казан. Ында шинчилел бөлүүнүң кол геологу О. К. Гречищев медээ штольняларны көргүскеш, ооң соонда айтырды:

— Бо чер адааның коридорлары чүге херек деп бодаар силер?

— Тывыштарда үнелиг кезектериң хуузун тодарадырынга — деп бүзүрел чок харыыладым.— Ооң ынай руданың чыдар туружун тодарадырынга. Ындыг эвес бе?

— Ындыг — деп, Гречищев бадыткады.— А ол хууну ханчаар тыварын билер силер бе, ынчаш? Көрүп көрүнер даан, бо бедикте чер адааның галереязының узунун дургаар ханаларның бирээзинче шүүче-биле арыкчыгаштарны казып казан. Өске кижи бо дески, узуну дең үүлдү көргеш, шынап-ла, ону машина-биле кылып казан деп бодаар. Шак мындыг кончуг шынарлыг ажылдың ээзи — мастер Геннаның холунга чүгле адааргап болур — деп, чугаазын ол уламчылады.

Шенелдеги мынчаар алыс болду. Рудалыг бүдүмелдиң узунун дургаар бир бирээзинден тускай хемчээлде штольнялар эрткен. Штольняның ханазындан шүүче-биле аажок хынамчалыг породаның эвээш хемчээлин ап алыр. Контрольдуг шенелде дээрге — 4 метр эртерге-ле алган породаны хаптаары, ону дугаарлаары болур. Шенелде кылыры-биле ап турар бүдүмелче өске черден элезин, довурак холуштурбазы, шүүчени айыттынганындан ханылатпазы, эртери берге черге арыкчыгашты тоглатпазы — нарын ажыл. Ооң соонда шенелдеге алган кезекти хеңзиг кылдыр хоюглаваш, анализче чорудуптар. Геннадий Сотпаның мергежилдиг, шынчы чоруундан, ооң ажылгырындан ол нарын айтырыгны шиитпирлеп турар хөй кижилериң ажылы хамааржыр:

— Геология партияларынга мындыг кижилер кончуг херектиг — деп, Улуг-Танзектин геология-шинчилел бөлүүнүң начальниги В. А. Владимиров чугаалааш, уламчылады:

— Гена турда кандыг-даа сагыш аарыыр чүве билбес бис, аңаа контролёрларның херээ чок, ол ажылынга кончуг шынчы кижи. Шурфтар болгаш канавалар казарынга дурген дуза херек апарганда Гена аңаа база-ла солуттунмас мастер апаар. Бир эвес ажыл шагы чедишпээн болза, ол боду-ла ону узадып аар. Ажок биче сеткилдиг оол. Ам институтче өөренир деп турар.

Манзадан кылган сарайжыгашка бүдүмелдер хоюглап турган Геннадий Сотпа-биле эртенинде таныштым. Ооң ажылдап турарын көрүп тура айтырдым:

— Хүнүң-не чалым-хаяны шүүче-биле үттеп, хирээлээри берге эвеспе?

— Чанчыкпаан кижиге берге, шүүче тайгаш туруп бээр ийикпе, азы хөлүн эрттир ханылап туруп бээр. Ынчангаш ең эгезинден шын темп албас болзаң, херек бүтпес. Мындыг бедикке ээлчег үүгле алды шак үргүлчүлээр. Ынчалза-даа мээн ажылымдан бүгү партияның ажылы хамааржыр дээрзин билир мен, ынчангаш ол үениң иштинде четтигерин кызыдар мен, азы нормадан дарыкаар ажылдап турар мен.

Улуг-Танзек — тывыш черлериниң бирээзи. Даглыг сынларның келир үезин геологтарның чедишкинибиле дорт холбашкан. Үнелиг байлактарның комплекстиг тывыжы, чижээлээрге, чүгле криолиттиг тывыжы чуртка алюминий эргизериниң энергия чарыгдалын 30 хуу эвээжедир, ол айтырыг шиитпирлеттинериниң сөөлгү чадазында келген. Амгы үеде 2,5 километр чер адааның ажылдары кылдынган, бо чылын база километр хире эртер.

— Бистиң тывыш черинин саңап турары-биле алырга, хөй чылда ажылдаарынга четчир курлавыр бар — деп, Сотпа «бистин» деп сөстү онзалап айытты.— Бистиң чурттап турар сууржугажывыс таарымчалыг: столовая, чунар-бажын, клуб дээш шупту бар. Коллектив-даа, суур-даа мөзээ тааржыр. Соонда кандыг-даа инженер апаар болзумза, Улуг-Танзекке ажылдап эрттирген үем, кижилерни билип алырының болгаш ажылга хагысалгалыг болурунуң улуг школазы болур. Солун кылдыр чурттаксаар болза, кижи боду шупту чүвени кылыр херек, ынчангаш спорт, библиотека, клуб, кино—бо бүгүнү боттарывыс организастап турар бис. Бо коллективте Геннадий Сотпа ышкаш бодап турарлар хөй, найыралдыг коллективтин бир онзагай талазы ол.

Улуг-Танзекке баргаш, ында ажылчыннар-биле таныжып, оларның ажылын көргеш, чер кижинин каастаар эвес, кижи черин каастаар дээрзин ёзулуг-ла ханызы-биле медереп билип каар.

В. ГАНТОВ.

ЯРОСЛАВЛЬ ОБЛАСТЬ. Карабихада музей-коданга болган VI бүгү-эвилелдиң Некрасовчу байырлалынга Ярославльдан, Волганың өске-даа хоорайларындан болгаш автономнуг республикалардан муң-муң аалчылар киришкен.

ЧУРУКТА: Н. А. Некрасовтуң ургуларының салгакчызы Николай Константинович Некрасов бодунуң холунуң үжүүн салып тур.

Б. САРАНЦЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кызыл хоорайның ыры болгаш танцы ансамбли республикада эки билдингир. Ында найысылалдың уран үүлге салым-чаяанныг кижилери киржип турар. Ансамбльдиң киржикчилери хоорайның албан организация, бүдүрүлге черлериниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары боттарының хостуг үезин бот-тывынгыр уран үүлге эрттирип турарлар.

ЧУРУКТА: ыры байырлалының үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ТАЛАНТЫЛЫГЛАРНЫ ШИЛИВИШААН

Бодунуң ажыл-херээнге алызындан бердинген, хандыкшылдыг кижилер-ле хөй. Олар каяа-даа ниити херек дээш саңыжы саргып, хөлзеп чоруур. Тес-Хем райкүүскомнуң культура килдизиниң улуг методизи Суутпай Темек ындыгларның бирээзи.

Бир-ле катап мындыг таварылганы көрдүм. Суурда кат, ногаа садыглаар рынок чоогунга базып чордум. Чон чалгыбиле чоруп, ол-бо сонуургап кылаштап тургаш, шала озалаш хөөрежип орган бөлүк кижини эскерип кагдым. Чадаган, игил, хомус дугайында ханы чугаа кылган улус болду. Сонуургаш, чоокшулап келдим, таныырым кижи болду. Суутпай Норбуевич ийи аныяк кыс, бир оол-биле хөөрешкен мындыг. Хажыызындан сонуургап дыңнап ор мен. Тыва национал хөгжүм херекселдерге ойнаарынга, харын-даа ону кылырынга сонуургалдыг аныяк-өскен болду. Вера Дежикей, Светлана Доңмит олар-биле демги методист чугаалашкан түңнелинде:

— Ындыг-дыр, кыстар, хостуг үеңерде Культура бажыңынга чедип келиңер. Алызында барып национал хөгжүм херекселдеринге ойнаар бөлүктү тургузар бис. Хоочун хомусчулар Сенди-Сүрүң Монгуш, Серемаа Байыр-оол оларга база дыңнадыр бис — дей-дир.

Шынап-ла кижи көрүп чоруурга чоннуң аразында салымчаяаныглар кончуг хөй. Кол-ла үүл — оларны илередип тывары. Ону чедип алырынга культура ажылдакчызы кижиниң ролю улуг дээрзи мыя бо чижектен безин костү бээрдир.

Суутпай Темек дугайында чугаалаксаан мен. 1966 чылда Кызылдың уран үүл училищезинин улустуң хөгжүм херекселдериниң салбырын доосхан. Оон бээр-ле культура, уран үүл шугумунда ажылдап чоруур. Бо-ла Самагалдай суурга келгеш, ырлаарынга хандыкшылдыг кыс Алла Комбуй-биле өг-бүле туткан. Оон бээр-ле «Калдак-Хамар» агитбригаданың идепкейлиг киржикчизи болуп, аңаа автоклуб эргелекчилеп ажылдай берген.

«Калдак-Хамар» агитбригаданың концерт программаларын чеже катап тургуспаан дээр, чыл келген тудум, ажыл-херек улам экижип орган. Ырак-узак орукта ры олар чеже катап эртпеди дээр. Бот-тывынгыр артистер күзел-соруун сыкпааннар.

Ам ол культура килдизиниң улуг методизи кижи болганда, хову турлаанда механизаторлар өөрүшкү-маңнайлыг уткуп алыр.

С. Темек уран үүлге төрүттүнген салымныг кижи. Ырлай бээрге, ооң үнү өткүт, хоюг. Көрүкчулер ону катап-катап чалай бергилээр. Кандыг-даа талант ында бар дизе хөөредиг болбас. Аяныг помчуурунга ол база талантылыг. Баштак шоодугларның ол база күүседикчизи, улустуң хөгжүм херекселдериниң пептередикчизи. Баянга, аккордеонга ойнап орда хала чок-ла.

Ам ол культура килдизиниң улуг методизи кижи болганда, райониуң Культура бажыңнарының уран үүл киржикчилеринге боттуг дузаны чедирер. Республиканың эртем-методиктиг төөрүүн уран үүл талазы-биле кылган ажылдарын пропагандалап, тарадып турар. Сценарийлерни бо-ла тургусчур...

«Калдак-хамаржыларның» аян-чоруу бо хүннерде база-ла уламчылавышаан.

Ө. ЧИНМИТ.

Күш-культура болгаш спорт

ЭҢ-НЕ АНЫЯК ЧЕМПИОН

ССРЭ-ниң Улустарының VIII спартакиадазының спортчу гимнастика талазы-биле тулган чемпиону атты Москванын 16 харлыг школачызы Дмитрий Билозерчев чаалап алган. Ол хире аныяк чемпион совет гимнастиканың төөгүзүнге туруп көрбээн-даа. Европага маргылдаага база ындыг болганын сагындырып каалы: Болгарияга бо чылдың мазынында болуп эрткен чурттар аразының бирги чери дээш маргылдаага Билозерчев тулган чемпион атты чаалап алган болгай. Спартакиадага мшкаш ындыг улуг маргылдааларга бирги болгаш ийиги чер дээш маргылдаага киржип турарларның саны 1,5 балл чедир ангыланып турганын тускай эртемниглер безин сагынмас болган. А Билозерчевтин соонган делегейнин тулган чемпиону Юрий Королёв чоруп орган болгай.

— Совет гимнастиканың төөгүзүнде эң аныяк чемпион болганыларны чүү деп бодаардыр силер?

— Ындыг-ла эрте тиилеп эгелээн мен деп санаарын турар мен ийин. Таптыг-ла үези бо деп бодаар кижи мен — деп, ол харылады.— Гимнастика дээрге хүнүң-не чалыыткап орар болгай. Ынчангаш бистерге, аныяк салгалдың кижилеринге, улуг кижилерге дериээрге, маргылдааларга киржири чиик-даа болуру чадавас. Чүге дээрге чангыс аай хевирнин ажылын кылып турзуусса-даа, бистер оларның байлак дуржулгазынга даянып турар болгай бис.

— Делегейнин гимнастика талазы-биле чемпионады октябрь айда Будапештиге болуп эртер болгай. Силернии-биле алыр болза, совет спортчуларын кол удурланыкчылары кымнар болурул?

— КУР-нуң командазы-ла болур боор. Ооң соонда — АКШ-тың болгаш Японияның командалары. Ол дээрге команда талазы-биле турнирге ындыг болур. А бир эвес хуунда бирги чер дээш маргылдааларны алыр болза, ында удурланыкчыларывыс дыка хөй. Оларның эң хөйү — ССРЭ-ниң чыыды командазында мээн эштерим-дир. Маргылдааларга киржир тергиннериниң техниктиг белеткели дыка бедик, ындыг болганда дыка хөй үеин психология талазыбиле маргылдааларга эрттирер боор бис.

— Гимнастика талазы-биле ынак херекселиңер чүл?

— Кара-буга.

— Гимнастикада ынак ээреницер бар бе?

— Ийе, олимпийжи тулган чемпион, спортчу гимнастика талазы-биле ССРЭ-ниң аныяктарының чыыды командазының тренери, чоокка чедир-ле мээн дагдыныкчым чораан Николай Андрианов-ла болгай.

— Он беш харлыг тургашла аныяктарның чыыды командазынга Дмитрий кирген — деп, Николай Андрианов чугаалай-дыр.— Ол тергиин гимнаст дээрзи удаваанда-ла билдике бергеи. Делегейнин бирги чери дээш аныяктар маргылдаазынга Билозерчев аңаа ойнап алза чогуур бүгү чели алдын медальдарның шуптузуи ап, мени шуут кайгаткан. 16 харлыг бо гимнаст ам чиик, ээлгир, янзы-бүрү хевирлерни күүседиринге бедик мергежилдин-биле мени кайгадып турар болгай. Ооң программазы дыка шыырак болганда, турнириниң чедишкининг эртип турган үезинде ол программазынга чаа хевир киирип, өскертип болур. Ооң-биле ажылдаары дыка чиик, чүге дээрге спортчунуң ёзулуг бедик шынары — тренериниң айытканы четпестерни ол доңдораан эдип аптар, чамдык элементилерни аңаа каталтап турганының шуут ажыы чок. Ооң бедик мергежилиниң үндезини — гимнастиканың ыяапла күүседири чугула хевирлерин Александр Александровтуң таарыштыр, эки ылдыр ажылдап кылганы школа болур. Билозерчевтиң психология талазы-биле байдалын мен шуут ховар таварылга деп санаар мен. Спортчуга хөй чылдарда чыгдынган дуржулгадан тиилелгеге бүзүрел Билозерчевте тергиин сайзырааны.

В. МЕЛИК-КАРАМОВ. (ПМА).

• СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

БҮГҮ СТАДИОННАРГА БАЙЫРЛААН

Москваның «Октябрь» стадионга маргылдаалар Күш-культуржу хүнүнде дан бажындан-на эгелээн. Найсылалдың дыка хөй районнарының бүдүрүлгелериниң күш-культуржулары күжүн шенешкеннер. Тиилелге дээш — чүгүруктер, чиик атлеттер — узунун халыырынга маргышканнар. Футбол болгаш баскетбол шөлдеринге маргылдаалар изиг түлүк болгулаан.

Шак ындыг маргылдаалар Күш-культуржунун хүнүнде бистиң найысылалывыстың 36 стадионнарында болгаш спорт комплекстеринге, парктарга, дыштанылга зоналарынга болгулаан. Ол маргылдаалар үеэнде дыка хөй москвачылар ГТО нормазын дужаап алганнар. Чурттуң кол стадиону ол хүн дыка-ла хөлзээзиниг болган. Москвачылар-даа, найысылалдың залчылары-даа киржирин күүсээни маргылдаа бүрүзүнге идепкейлиг киришкен.

Хүнүн кол болуушкунунга делегейниң тайбын марафону болган. Ол чаңчылчаан байырлалга алды мун ажыг киржикчи киришкен. 42 километр 195 метр классиктиг марафон оруундан ангыда 14-тен 80 хар чедир назылыг спортчулар 10 километр орукка маңнашканнар. Совет спортчулар-биле кады 18 чурттуң төлээлери аңаа маңнашканнар. Ниитизиниг дорт диптиң — Европаның, Азияның, Американың болгаш Африканың спортчулары аңаа келген.

Лужникилериниң улуг ареназынче бир дугаарында Вотчинскиден келген спортчу Лев Хитерман чедип келген. Ооң үези — 2 шак 17 минута. 52 секунда. Хөрээжен спортчулардан Березники хоорай чурттуг Татьяна Лунегова 2.41.17 санны ап, тергиндээн.

ШЫДЫРААН

Делегейниң үш дакпыр чемпиону Анатолий Карпов ГФР-ниң Ганновердە ам-даа уламчылавышаан турар ажык маргылдаага үшкү тиилелгени улаштыр чедип алган. Сөөлгү удаазында ол филиппин гроссмейстер Эугенио Торрени уткан. Ам Карпов 5 саныг. Ол ийиги черде. Өске совет шыдыраачы Тамаз Георгадзе Карповтан чартык сан мурнап турар.

ЧИИК АТЛЕТИКА

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА-ның корр.). Алды алдын медальды (41-дең) чиик атлетикага делегей чемпионадының тоогузунде эң бир дугаарында совет спортчулар чаалап алган, ук маргылдаа Финляндияның найысылалынга Олимпий стадионга болган.

Бистиң шилиндек командавыстың эр ойнакчылары дорт удаа тиилелгени чаалап алган: хүндүткелдин эң дээди чадазынче маска октакчызы, делегей чемпиону Сергей Литвинов (Доңда Ростов)—82,68 м. Одессадан келген 19 харлыг беднин халыыр Геннадий Авдеенко—232 см. Ооң чажыды, узун ыяш дузазы-биле беднин халыыр Донецк чурттуг Сергей Бубка—570 см. Эстафета квартединиң киржикчилери Ташкент чурттуг Сергей Ловачев, москвачылар Александр Трощило болгаш Николай Чернецкий, а ол ышкаш Новосибирскиден келген Виктор Маркин олар 4х400 — 3 мин. 00, 78 сек болган.

Бистиң спортчу кыстарывыстың чедишкини чер албаан. Олар чүгле ийи алдын медаль чаалап алганнар: Екатерина Фесенко бодунуң 25 харлаан хүнүнде шаптыктаашкынныг 400 метр черге чарышка делегей чемпиону болган, Доңда Ростов чурттуг Тамара Быкова беднин халыырынга шылгараан.

СӨӨЛГҮ ХҮННЕРДЕ

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА-ның корр.). Делегейниң чиик атлетика талазы-биле чемпионадынга беднин халыырынга Одесса чурттуг, 19 харлыг Геннадий Авдеенко чайынианчак тиилелгени чедип алган. Баштайгы орандажыышкындан ол 2 метр 32 см. бедикти ажа халаан.

Эрткен сезонда делегейниң эң тергиин чээрби беш халыкчыларының аттарының аразында бо чемпионнуң ады чок турган. Ол 1963 чылдың ноябрь 4-те төрүттүнген, Одессаның кооперация техникумун эрткен чайын дооскан. Чиик атлетикага он бир харлыындан бээр киржип келген. 1980 чылда беднин халыырын эң баштай шеңээн (ооң мурнунда үш дакпыр халышка киржип турган).

Ооң чедишкинин эскерип кааннар. Мөге-шыырак Геннадий — ооң узуну 202 см, деңзизи —84 кг, Москвага спорт мастериниң нормазын элээдилериниң кышкы маргылдаазынга дужаап алган. Ленинградка 2 метр 28 сантиметр көргүзүүлүг тиилелге чедип алган соонда, аңаа делегей клазының спорт мастери атты тывыскан.

— Хельсинкиге тиилелге чедип алыр мен деп бодавайн чораан мен — деп, чемпион апарган соонда Геннадий парлалга конференциязынга чугаалаан. — Ындыг улуг хемчээлдиг маргылдаага бедик көргүзүүлүг болуруи күзеп турган мен харын. Ынчангаш, тиилекчи болганым мени кайгадып тур.

Хөй чүве чугаалаарынга ынак эвес чемпион сураглыг спортчулар-биле сегиржип алышкынга кайгамчыктыг чүткүлүүн көргүскен. Бодунда бар арганларны бүрүү-биле ажыглаар, бар күштү үндүрер кылдыр бодун чаңчыктырганындан ол спортчу чайыннанчак тиилелгелиг болган деп специалистер-даа, журналистер-даа демдеглеп турарлар.

Программаның ол хевиринге ийиги черни АКШ-тан келген Тайка Пикоку чаалап алган, ооң көргүзүү — 2 метр 32 см. Ынчалза-даа ону ажып эртеринге Авдеенконуундан хөй орандажышкынны ол кылган. КУР-нуң төлээзи Чжу Цзяньхуа хүлер шаңналды алган, ооң саны бистин Игорь Паклининвистин ышкаш, 2 метр 29 см, ынчалза-даа ооң орандажышкыны Игорьнуундан эвээш болган.

Чемпионаттың сөөлгү хүнүнде, воскресеньеде, совет спортчулар алды медальды чаалап алганнар. Узун ыяш дузазы-биле беднин халыырынга Донецкиден келген Сергей Бубка чемпионаан, моңгун шаңналды Иркутскиден келген Константин Волков чаалап алган.

(СЭТА-ның корр.)

СПАРТАКИАДАНЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

РИГА. (СЭТА). Долганыр шоссеге мотоцикл чарыжы. 175 куб. см. класс. Хөрээженнер. 1. Вера Фесенко — Коновалова (РСФСР). 2. Луулэ Тулль. 3. Меэли Калам (Кайызы-даа Эстония).

175 класс. Эр улус. 1. Владимир Макаров (РСФСР), 2. Владимир Фаставец (Украина), 3. Анатолий Волков (Азербайджан).

350 куб см. Эр улус. 1. Александр Масковка (Москва), 2. Юрий Раудсик (Эстония), 3. Ивар Блумфельд (Латвия).

ЧОЧАК-ЧОЧАК АЛДЫННАР

Бразилияның Сьера Пелада дээр районунуң девискээринден ол чер чурттуг Хосе Рибамар де Оливейра ханы угда үш чочак алдын тып алган. Оларның ниити деңзизи 100 кг ажа дүжүп турар болгаш ниити өртээ 800 мун круэйро (акша) боон турар. Оларның деңзизин дес-дараалаарга мындыг: 39,5 болгаш 32,3 база 19,2 кг болган.

Ол үш чочак алдынның эң аар деңзилии болза делегейде ийи дугаар черге дирткен. Амгы үеге чедир делегейде эң аар деңзилиг чочак алдынны Австралия диптен тыпкан. Ооң деңзизи 60 кг болгаш «Велькома» деп шола аттыг.

СОНУУРГАКТАРГА

3511 КАТАП ООРЛААН

Токио хоорайның чурттакчызы Йокио Миазаки дээрзи даады-ла чадаг-тергге карак-ажыттап чораан 17 катап кара-бажыңга кирген. 1932 чылдан эгелээш ол оор 3511 чадаг-тергени оорлаан. Ол чүгле улуг-хүнде, байырлал хүннеринде аңаа олуруп турган, өске хүннерде үргүлчү кавырактаныр кижи болган.

ЭҢ УЛУГ АМЫТАННЫҢ СӨӨГҮ

Бодап көрүңер. 124 сая чылдарның мурнунда чурттап чораан кедергей улуг амытанның сеги тывылгандыр. Демир хоолай башкарыкчызы Билл Уокер археологияга кончуг сундулуг болгаш хостуг шагында узун сыптыг маска туткаш, Лондонның мурнуу талазында Суррей деп черже чоруп каан. Тойлуг эл баарынче кире бергеш, бөмбүк ышкаш борбак чүвени масказы-биле дырт кылырга, чуурлу берген, топтап көөрге, сөөктер болган. Ол сонуургак кижи тыпкан сөөктерин эртемденнерге чедире берген.

Британ музейи Аллан Чариге баштаткан экспедицияны ол тойлуг элдиве чоруткан. Казып, шинчип көөрге, 124 сая чылдың мурнунда Лондон хоорайның чоогунда динозавр чурттап чораан боон тур. Ол амытан дагыр диштери-биле балыктарны илбектелкеш, чип чораанны илерээн. Билл Уокер согур душ боон бир шак ындыг дишти тып алган. Тывылган ол динозаврның бедии 5 метр, авры 2 тонна болгаш шакта 25—30 километр чоруур деп тодараттынган.

Ол динозаврның бүгү сөөктерин ийи кижи эптеп кирипкен, ийи хире чылдан олар ооң хамык сөөгүн эптеп каалтар. Бистиң черниң кырынга шаг-шаанда ындыг күчүтен амытан чурттап чораанын Британ музейинге кирген кижилер удавас көре бээрлер.

телевидение

АВГУСТ 17-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.50 — «Аянчорукчулар клуву». 9.55 — Курск тулчуушкунунуң 40 чылынга. «Оттуг дээрбек». Уран-чечен фильм. 11.25 — Концерт. 12.15 —«Эртем болгаш техника». 12.25 — Телемедээлер. 14.35— «Көдээ коммунистериниң ажыл-херектери болгаш сорулгалары». Документалдыг телефильмнер. 16.15 — Фильм-концерт. 16.45 — «Горнистер, харыылаңар!» 17.30 — «Кол конструктор» деп документалдыг телефильм. 18.30 — Улустуң аялгалары. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Мультфильмнер. 19.35— Орукхарылзаа министри П. С. Конарёвтуң аныяк демир-орукчулар-биле беседазы. 20.05 — Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези — «Коломба» 21.00 — «Ye». 21.35 — «Документалдыг экран». 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.45 — Неделяның спорту. 23.15 — 23.45 — Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер. 9.25 —«Билир болгаш кылып бил». 10.10 — Кадыда —найыралдыг өг-буле. 10.40 — «Ада-иелер, силерге». 11.10 —Немец дыл. Өореднлгенин 1-ги чылы. 11.40 — «Чарык дээр». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 12.45 — Мультфильмнер. 13.10 — «Бистин сад». 13.40 — Фильм-концерт. 14.20 — «Аныяктар адрестери». 15.20 — Телемедээлер. 15.30 — 18.00— Чапсар. 18.00 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Урулгарла фильм. 18.40 — «Делегей болуушкунарының допчуулалы». 18.55 — «Гимнастика кичээли». Телефильм. 19.15 — «Азия тоову». 19.45 — Телемедээлер. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 — Мотоспорттка делегей чемпионады. 21.00 — «Ye». 21.35 — Уран-чечен телефильм — «Чайның төнчүзү». 22.45 — 22.55— Документалдыг телефильм.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге дымыраашы чазыгаар. Мурнуубарын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 10—15, чамдык черлерге 1—5 градус чылыг. Хүндүс 22—27, чамдык районнарга 12—17 градус чылыр.

Кызылга чазыгаар, хаттың дүргени 7—12 метр. Дүне 11—13 градус, хүндүс 25—27 градус чылыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

АВГУСТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «С тех пор, как мы вместе» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Жертва коррупции» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «Родителей не выбирают» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Это было в разведке» 15.00, «Саламандра» 15.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 3 Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузут килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-22-60, культура килдизиниң 2-23-54 кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 1081.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфил болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—01538